

VI. İŞLETME TARİHİ KONFERANSI BİLDİRİLER KİTABI

İşletme Tarihi Konferansı

6 Ekim 2023

Çanakkale

 isletmetarihi.org.tr

 isletmetarihi2023@comu.edu.tr

ISBN: 978-625-8278-36-1

VI. İŞLETME TARİHİ KONFERANSI

BİLDİRİLER KİTABI

6 Ekim 2023-ÇANAKKALE

© Her hakkı saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı, yazarlarının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz. Bu kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

Düzenleyen

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eser Adı

VI. İşletme Tarihi Konferansı Bildiriler Kitabı

Editör

Prof. Dr. Yener PAZARCIK

Derleyen

Prof. Dr. Yener PAZARCIK

ISBN

978-625-8278-36-1

Elektronik Yayın Formatı

PDF

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yayımları No: 170

İnternet Adresi

www.isletmetarihi.org.tr

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Refika BAKOĐLU, Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Aykut BERBER, University of the West of England Bristol
- Prof. Dr. Yasin ŐEHİTOĐLU, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Eyüp Aygün TAYŐİR, Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Yener PAZARCIK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Doç. Dr. Serkan DİRLİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Doç. Dr. Akansel YALÇINKAYA, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Doç. Dr. Münis Seven AĐIR, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Cemil Ozan SOYDEMİR, İstanbul Bilgi Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Yener PAZARCIK
- Prof. Dr. Pelin KANTEN
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY
- Dr. Öğr. Üyesi Elçin BAYRAKTAR KÖSE
- Dr. Öğr. Gör. Merve GÖZDE DURMAZ
- Dr. Benan ARDA
- Dr. Enes KURT
- Arş. Gör. Mehmet GÜRTÜRK
- Arş. Gör. Mehmet KARADAĞ
- Arş. Gör. Rümeyisa ARMUTÇU
- Arş. Gör. Hüseyin ORAK

SEKRETERYA

- Arş. Gör. Mehmet GÜRTÜRK
- Arş. Gör. Hüseyin ORAK

ÖNSÖZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ev sahipliğinde 6 Ekim 2023 tarihinde Çanakkale'de düzenlenen VI. İşletme Tarihi Konferansı, işletme tarihi alanındaki son gelişmeleri ve araştırmaları bir araya getirerek, bu alandaki çalışmaların gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Konferansta, alanında uzman akademisyenler tarafından sunulan bildiriler ile işletme tarihinin farklı yönleri ele alınmıştır. Öğrenciler ve sektör temsilcilerinin de katılım gösterdiği konferans, işletme tarihi alanındaki güncel araştırmaların tartışıldığı ve yeni bulguların paylaşıldığı önemli bir platform olmuştur.

İşletme tarihi, işletmelerin ve yönetim uygulamalarının gelişimini anlamamıza yardımcı olan önemli bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı, günümüz işletmeleri için de önemli dersler sunmaktadır. Türkiye'de işletme tarihi alanındaki çalışmalar son yıllarda giderek artmaktadır. Bu konferansın da bu alandaki çalışmaları teşvik etmesi ve Türkiye'deki işletme tarihi araştırmalarının gelişimine katkıda bulunması en büyük temennimizdir.

VI. İşletme Tarihi Konferansı'nın düzenlenmesinde emeği geçen başta VI. İşletme Tarihi Konferansı Dönem Başkanı Prof. Dr. Yener PAZARCIK olmak üzere tüm düzenleme kurulu ve bilim kurulu üyelerine teşekkür ederim. Konferansın başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde onların özverili çalışmaları büyük rol oynamıştır.

Bu kitap, işletme tarihi alanında çalışan akademisyenler, öğrenciler ve sektör temsilcileri için önemli bir kaynak olacaktır. Kitabın, işletme tarihi alanındaki araştırmalara ve uygulamalara katkıda bulunmasını dilerim.

Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

İlk kez 1927 yılında Harvard Üniversitesi İşletme Okulu'nda kendine özgü bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan işletme ve yönetim tarihi uzun bir geçmişe sahiptir. 1960'lı yıllarda farklı bakış açılarına dayalı olarak hızla gelişen bu bilim alanı kurumsal tarih incelemelerinden girişimcilik örneklerine, yönetim ve örgüt kuramlarının evriminden örgütlerin sosyal, ekonomik ve politik çevreyle olan ilişkilerine dek geniş bir konu yelpazesine yayılmış ve pek çok önemli eserin içinde yer aldığı geniş bir literatür üretilmiştir.

Söz konusu gelişmelere paralel olarak ülkemizde de bu konuya duyulan heyecan ve motivasyonla ilk konferans İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin 50. Kuruluş Yıldönümü etkinlikleri kapsamında 9 Nisan 2018 tarihinde "İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı" adıyla düzenlenmiştir. İkinci konferans ise Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi ev sahipliğinde Marmara Üniversitesi'nin Tarihi Yarımada'daki tarihi Sultanahmet Yerleşkesinde 22 Mart 2019 tarihinde "II. İşletme Tarihi Konferansı" adıyla gerçekleştirilmiştir. III. İşletme Tarihi Konferansı online olarak 24 Eylül 2020 tarihinde, IV. İşletme Tarihi Konferansı online olarak 15 Ekim 2021 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde ve V. İşletme Tarihi Konferansı ise online olarak 10 Aralık 2022 tarihinde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olarak alanda önemli bir yere sahip olan İşletme Tarihi Konferansı'nın 6'sına ev sahipliği yapmanın heyecan ve gururunu yaşamamızın yanı sıra alanı besleyecek birçok araştırmanın dinleyicilerle paylaşılmasına, alandaki çalışmaların tartışılmasına, duayen ve genç bilim insanlarının tanışmasına da vesile olmanın mutluluğunu paylaşıyoruz.

Kongremiz kapsamında kıymetli hakemlerimiz tarafından sunuma layık görülen 11 bildiri ÇOMÜ Troya Kültür Merkezi Prof. Dr. Sevim BULUÇ oditoryumunda dinleyicilerle buluşmuştur.

Konferansımızın gerçekleştirilmesinde desteklerini esirgemeyen Rektörümüz Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU başta olmak üzere üniversitemizin sürece katkı veren Kurumsal İletişim Birimi Koordinatörlüğüne, Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığına, Troya Kültür Merkezi ve personellerine; üyelerimizin heyecanını paylaşan, deneyim ve değerlendirmeleri ile rehberlik eden saygıdeğer konferans Danışma Kurulu Üyelerine, organizasyonun sorunsuz ve en verimli şekilde gerçekleştirilebilmesi adına büyük bir dayanışma ruhu ile fedakarca çalışan Düzenleme Kurulu Üyelerine, kıymetli görüşlerini esirgemeyerek bildirimleri değerlendiren hakemlerimize ve katılımcılarımıza en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Yener PAZARCIK

Konferans Dönem Başkanı

Konferans Programı

09:00-09:30	Konferans Kayıt
09:30-10:00	Açılış Konuşmaları
10:00-11:00	<p style="text-align: center;">Davetli Konuşmacılar Prof. Dr. Murat KARATAŞ <i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i> “Tarih Araştırmalarında Veri Toplama ve Kaynak Değeri”</p> <p style="text-align: center;">Doç. Dr. Selda ADİLOĞLU EKLEMEZLER <i>Bursa Teknik Üniversitesi</i> “Bir Araştırma Yöntemi olarak Sözlü Tarih”</p>
11:00-11:30	Kahve Arası
11:30-12:30	<p style="text-align: center;">1.Oturum Oturum Başkanı Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ <i>İstanbul Arel Üniversitesi</i></p> <p>ROMAN ARACILIĞIYLA İFŞA: UPTON SINCLAIR’IN "ŞİKAGO MEZBAHALARI" ROMANI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ERKEN DÖNEM TARİHİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Prof. Dr. Fuat MAN Sakarya Üniversitesi</i> <p>FORDİST KAPİTALİZMDEN NANO YÖNETİCİLİĞE UZANAN YOLCULUK: HENRY FORD VE ELON MUSK’IN ÜRETİM VE YÖNETİM TARZLARININ DÖNÜŞÜMSSEL LİDERLİK MODELİ EKSENİNDE İNCELENMESİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Öğr. Gör. Gökçe TOPÇU İstanbul Arel Üniversitesi</i>• <i>Dr. Öğr. Üyesi Seçil GÜRÜN KARATEPE İstanbul Arel Üniversitesi</i> <p>İŞLETME TARİHİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ÇALIŞMA: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE WEB OF SCIENCE’DAKİ YAYIN SEYRİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Öğr. Gör. Gökmen DURMUŞ Gaziantep Üniversitesi</i>• <i>Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEYHAN Gaziantep Üniversitesi</i>• <i>Doç. Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU Gaziantep Üniversitesi</i>• <i>Arş. Gör. Yasin BAYAR Gaziantep Üniversitesi</i>
12:30-14:00	Öğle Arası
14:00-15:15	<p style="text-align: center;">2.Oturum Oturum Başkanı Prof. Dr. Pelin KANTEN <i>Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi</i></p> <p>BİR ÖRGÜTSEL ALANIN MUHALİF AKTÖRLERİ: TEKEL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Dr. Esra İŞBİLEN DURU İstanbul Gedik Üniversitesi</i> <p>İŞLETMECİLİK TARİHİNDE KOLEKSİYONCULUĞUN ROLÜ VE ÖNEMİ: TRT 2 KOLEKSİYONER PROGRAMI İÇERİK ANALİZİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Dr. Öğr. Üyesi Kazım MERT Sakarya Üniversitesi</i> <p>Karayolu Taşımacılığında Biricik Örnek Olarak “DEVLET OTOBÜS KAMYON SERVİSLERİ TRABZON İRAN TRANSİTİ” İŞLETMESİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Dr. Öğr. Üyesi Kemal KARAYORMUK Afyon Kocatepe Üniversitesi</i>
15:15-15:45	Kahve Arası
15:45-17:00	<p style="text-align: center;">3.Oturum Oturum Başkanı Prof. Dr. Uğur YOZGAT <i>İstanbul Nişantaşı Üniversitesi</i></p> <p>TÜRK KIRMIZISI’NIN İZİNDE OSMANLI DOKUMA VE BOYAHANELERİNDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Prof. Dr. Çiğdem VATANSEVER Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi</i>• <i>Doç. Dr. Davuthan GÜNAYDIN Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi</i> <p>OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE UNUTULMAYA YÜZ TUTMUŞ EL SANATI MİSK SABUNCULUĞUNUN EDİRNE’DEKİ AİLE İŞLETMELERİ BAĞLAMINDA GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Dr. Öğr. Üyesi Özge Alev SÖNMEZ ÇALIŞ Trakya Üniversitesi</i>• <i>Doç. Dr. İlknur ESKİN Trakya Üniversitesi</i>

	<ul style="list-style-type: none">• <i>Doç. Dr. Enver Erdiç DİNÇSOY</i> Trakya Üniversitesi OSMANLI DEVLETİ'NDE KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTE TARIM İŞLETMELERİNDE TAŞINIR SERMAYE UNSURLARI: 1600-1750 ARASI İSTANBUL ÖRNEĞİ <ul style="list-style-type: none">• <i>Dr. Öğr. Üyesi İlker KARAÖNDER</i> Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi• <i>Prof. Dr. Kadir ARSLANBOĞA</i> Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ZARA GÜMÜŞ MADENLERİNİN (ALAKİLİSE, AKMEŞHED ve MADEN DERESİ) İKİ ASIRLIK SERENCAMI <ul style="list-style-type: none">• <i>Dr. Metin GÜNAY</i> Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
17:00	Kapanış

İÇİNDEKİLER

DANIŞMA KURULU.....	ii
DÜZENLEME KURULU.....	iii
SEKRETERYA.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
SUNUŞ.....	v
KONFERANS PROGRAMI.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
GENİŞLETİLMİŞ BİLDİRİ ÖZETLERİ.....	1
FORDİST KAPİTALİZMDEN NANO YÖNETİCİLİĞE UZANAN YOLCULUK: HENRY FORD VE ELON MUSK'IN ÜRETİM VE YÖNETİM TARZLARININ DÖNÜŞÜMSSEL LİDERLİK MODELİ EKSENİNDE İNCELENMESİ.....	2
ROMAN ARACILIĞIYLA İFŞA: UPTON SINCLAIR'IN "ŞİKAGO MEZBAHALARI" ROMANI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ERKEN DÖNEM TARİHİ.....	6
İŞLETME TARİHİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ÇALIŞMA: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE WEB OF SCIENCE'DAKİ YAYIN SEYRİ.....	8
BİR ÖRGÜTSEL ALANIN MUHALİF AKTÖRLERİ: TEKEL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA.....	14
TÜRK KIRMIZISI'NIN İZİNDE OSMANLI DOKUMA VE BOYAHANELERİNDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ.....	16
İŞLETMECİLİK TARİHİNDE KOLEKSİYONCULUĞUN ROLÜ VE ÖNEMİ: TRT 2 KOLEKSİYONER PROGRAMI İÇERİK ANALİZİ.....	20
ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ZARA GÜMÜŞ MADENLERİNİN (ALAKİLİSE, AKMEŞHED ve MADEN DERESİ) İKİ ASIRLIK SERENCAMI	22
OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE UNUTULMAYA YÜZ TUTMUŞ EL SANATI MİSK SABUNCULUĞUNUN EDİRNE'DEKİ AİLE İŞLETMELERİ BAĞLAMINDA GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ.....	28
KARAYOLU TAŞIMACILIĞINDA BİRİCİK ÖRNEK OLARAK "DEVLET OTOBÜS KAMYON SERVİSLERİ TRABZON İRAN TRANSİTİ" İŞLETMESİ.....	30
OSMANLI DEVLETİNDE KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTE TARIM İŞLETMELERİNDE TAŞINIR SERMAYE UNSURLARI: 1600-1750 ARASI İSTANBUL ÖRNEĞİ.....	38

**VI. İŞLETME TARİHİ KONFERANSI
GENİŞLETİLMİŞ BİLDİRİ ÖZETLERİ**

FORDİST KAPİTALİZMDEN NANO YÖNETİCİLİĞE UZANAN YOLCULUK: HENRY FORD VE ELON MUSK'IN ÜRETİM VE YÖNETİM TARZLARININ DÖNÜŞÜMSEL LİDERLİK MODELİ EKSENİNDE İNCELENMESİ

Gökçe TOPÇU¹

Seçil GÜRÜN KARATEPE²

¹ İstanbul Arel Üniversitesi, gokcetopcu@arel.edu.tr

² İstanbul Arel Üniversitesi, secilgurun@arel.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Elon Musk, Henry Ford, Fordizm, Nano Yönetici, Dönüşümsel Liderlik.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Henry Ford geliştirdiği üretim bandının uygulamaya konmasını içeren ve öncülüğünü yaptığı üretim sistemi Fordizm ve işçilere yönelik yeni ve yaratıcı yaklaşımlarıyla yaşadığı çağa damga vuran, modern kapitalizmin temellerini atan iş insanıdır. Elon Musk ise günümüzde havacılık teknolojisi ve uzay taşımacılığı, elektrikli araç, güneş enerjisi, yapay zekâ gibi alanlarda dünyayı domine ederek üretim ve hizmet biçimlerini dönüştürüp kendisini nano yönetici olarak ilan eden, Temmuz 2023 itibarıyla dünyanın en zengin iş insanıdır. Bu araştırmanın amacı yirminci yüzyıla üretici ve yönetici kimliğiyle damga vuran Henry Ford ile yirmi birinci yüzyılın üretici ve yönetici ikonu Elon Musk'ın girişimci ve yönetici kimlikleri dönüşümsel liderlik teorisi ekseninde karşılaştırılarak bir inceleme yapılacaktır. Bu iki iş insanı farklı yüzyıllarda yaşamış olmalarına rağmen benzer paradigmalarda buldukları dönemi sosyoekonomik anlamda değiştirmişlerdir. İkincil veriler aracılığıyla yapılacak olan incelemede bu iki iş insanının çalışanlarına, hâkim olmaya çalıştıkları pazara, hedef kitlelerine ve baskı gruplarına olan yaklaşımları açığa çıkarılarak günümüz ve gelecekteki iş insanlarının işletmecilik ve yöneticilik anlayışlarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Teorik alt yapı

Girişimciliğinin ilk yıllarında devrimci özelliğiyle yaşadığı döneme ve sonraki tüm dönemlere damga vuran Ford Motor Company'nin baş aktörü Henry Ford, montaj hattından kitlesel pazara giden yolculuğunda çokça üretim ve yönetim stratejisini kendinden sonra gelen yöneticilere ilham olması için miras bırakmıştır. Yirminci yüzyılda kitlelerin sınırlı ve basit talepleri doğrultusunda oluşan pazarlar geniş kitlelere yayılmakla birlikte, düşük gelirli bireyler küçük miktarlarda satın alma davranış göstermekteydiler (Hobsbawm, 1998, 163-164). Otomobile olan talebin yaratılıp karşılanmasını sağlayacak bir alt yapı o yıllarda mümkün değildi. Henry Ford'un 1908 yılında The Saturday Evening Post gazetesine, fiyatı sadece 850 dolar olan Ford Motor Company'nin yirmi beygir gücündeki Model T'sinin ilanını vermesiyle (The Saturday Evening Post, 1920), otomobil üretimi yeni bir devrimle karşı karşıya kalmıştır. Ford'un geliştirdiği yeni üretim sistemi diğer sanayi alanlarına da yayılım göstererek yeni bir sosyoekonomik düzen yaratmış, Amerikan halkının yaşam stil ve alışkanlıkları kökten değişmiştir (Berber, 2013, 167). Bu sürecin bir benzerini yaklaşık yüz yıl sonra Elon Musk'ın üretim stratejisi ve pazar konumlandırmasında görmek mümkündür.

Elon Musk'ın yirmi birinci yüzyılda başta otomobil olmak üzere farklı endüstri alanlarında devrimci kimliği ve lider yenilikçiliğiyle Henry Ford'un izini sürdüğünü belirtmek yanlış olmayacaktır. Kendisini nano yönetici olarak adlandıran Elon Musk, SpaceX uzay şirketinin kurucusu, CEO'su ve mühendislik ile tasarım ofisleri şefi (SpaceX, 2023), erken yatırımcı (Burns, 2014), Tesla otomotiv şirketinin CEO'su (LaMonica, 2009) ve ürün mimarı (Musk,

2023), The Boring Company şirketinin kurucusu (Gajanan, 2016), Neuralink, Starlink ile OpenAI'nin kurucu ortağı ve ayrıca ilk eş başkanı (OpenAI, 2023) ve eski adıyla Twitter güncel adıyla X şirketinin sahibidir (Wikipedia, 2023).

Bass ve Avolio tarafından ortaya atılan dönüşümsel liderlik teorisine göre dönüşümsel bir lider vizyoner bir motivasyonu olan, entelektüel teşvikte bulunan, karizma sahibi ve kişiye özel ilgisi olan niteliklerine sahip olmaktadır. Dönüşümsel bir lider izleyicilerinin belli bir vizyona inanmalarını sağlar, onların serbestçe düşünceleri ve tartışmaları için onları teşvik eder, izleyicilerini etkilemek için karizmasını devreye sokar ve onlarla devamlı etkileşimde bulunur (Bass & Avolio, 1993).

Metodoloji

Keşfedici nitelikte olan bu çalışmada Henry Ford ve Elon Musk'ı konu alan bazı kitap ve makalelerden veriler toplanmıştır. Daha sonra bu veriler Henry Ford ve Elon Musk'ın benzeşen yönlerini ortaya çıkarmak amacıyla Bernard Bass ve Bruce Avolio'nun (Bass & Avolio, 1993) dönüşümsel liderlik teorisi temel alınarak içerik analizine tabii tutulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Henry Ford ile Elon Musk'ın yönetim biçimleri ve üretici kimlikleri dönüşümsel liderlik teorisi ekseninde karşılaştırılmış ve her iki ikonik liderin de benzer yaklaşımlarla yaşadıkları dönemi sosyokültürel ve sosyoekonomik olarak değiştirip dönüştürdükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Bass, Bernard M. & Avolio, Bruce (1993). Transformational leadership and organizational culture, *Public Administration Quarterly*, Spring issue, 112-121.

Berber, Aykut (2013). *Klasik yönetim düşüncesi geleneksel ve klasik paradigmalara klasik ve neo-klasik örgüt teorileri*. İstanbul: Alfa Basım, 167.

Burns, Matt (2014). *A brief history of tesla*. TechCrunch. Erişim tarihi: 11 Haziran 2015, <http://techcrunch.com/gallery/a-brief-history-of-tesla/>

Gajanan, Mahita (2016). Elon Musk's next venture to tackle traffic is totally 'boring', Erişim Tarihi: 25.07.2023, <https://fortune.com/2016/12/18/elon-musk-traffic-boring/>

Hobsbawn, E.J. (1998). *Sanayi ve imparatorluk*. Ankara: Dost Kitabevi, çev. Abdullah Ersoy, 163-164.

Introducing OpenAI (2023). *OpenAI blog*, Erişim Tarihi: 25.07.2023. <https://blog.openai.com/introducing-openai/>

LaMonica, Martin (2009). *Tesla motors founders: Now there are five*, Erişim Tarihi: 25.07.2023, <https://www.cnet.com/culture/tesla-motors-founders-now-there-are-five/>

Musk, Elon (2023). *Tesla*, Erişim Tarihi: 25.07.2023, <https://www.cnet.com/culture/tesla-motors-founders-now-there-are-five/>

Shanklin, Emily (2017). *SpaceX*, Elon Musk, Erişim Tarihi: 25.07.2023, <http://www.spacex.com/elon-musk>

The Saturday Evening Post (1920). <https://www.saturdayeveningpost.com/issues/1920-07-17/>

Wikipedia (2023). *Twitter under Elon Musk*, Erişim Tarihi: 25.07.2023, https://en.wikipedia.org/wiki/Twitter_under_Elon_Musk

JOURNEY FROM FORDIST CAPITALISM TO NANO MANAGEMENT: AN EXAMINATION OF HENRY FORD AND ELON MUSK'S PRODUCTION AND MANAGEMENT STYLES ON THE AXIS OF THE TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP MODEL

Abstract

Henry Ford is a businessman who laid the foundations of modern capitalism, who left his mark on the era in which he lived, with his production system Fordism, which includes the implementation of the production line he developed, and his new and creative approaches to workers. Elon Musk, on the other hand, is the richest business person in the world as of July 2023, dominating the world in areas such as aviation technology and space transportation, electric vehicle, solar energy, artificial intelligence, transforming the forms of production and service and declaring himself as a nano manager. The purpose of this research, the entrepreneurial and managerial identities of Henry Ford, who marked the twentieth century with his identity as a producer and manager, and Elon Musk, the producer and manager of the twenty-first century, will be compared in the axis of transformational leadership theory. Although these two business people lived in different centuries, they changed the period they were in socioeconomically with similar paradigms. In the analysis to be made through secondary data, it is thought that the approaches of these two business people to their employees, the market they are trying to dominate, their target audiences and pressure groups will contribute to the business and management understanding of today's and future business people.

Henry Ford, the leading actor of Ford Motor Company, who left his mark on the period he lived in and all the following periods with its revolutionary character in the first years of his entrepreneurship, left a lot of production and management strategies in his journey from the assembly line to the mass market to inspire the managers who came after him. In the twentieth century, although the markets, which were formed in line with the limited and simple demands of the masses, spread to large masses, low-income individuals were exhibiting purchasing behavior in small quantities (Hobsbawm, 1998, 163-164). An infrastructure that would create and meet the demand for automobiles was not possible in those years. Automobile production faced a new revolution in 1908 when Henry Ford advertised in *The Saturday Evening Post* the 20-horsepower Model T of the Ford Motor Company, priced at just \$850 (*The Saturday Evening Post*, 1920). The new production system developed by Ford has spread to other industrial areas and created a new socioeconomic order, and the lifestyle and habits of the American people have radically changed (Berber, 2013, 167). It is possible to see a similar process in Elon Musk's production strategy and market positioning about a century later.

It would not be wrong to state that Elon Musk is following Henry Ford's footsteps with his revolutionary identity and leading innovation in different industries, especially automobiles, in the twenty-first century. Elon Musk, who calls himself a nanomanager, is the founder and CEO of SpaceX space company and chief of engineering and design offices (SpaceX, 2023), early investor (Burns, 2014), CEO of Tesla automotive company (LaMonica, 2009), and product architect (Musk, 2023), founder of The Boring Company (Gajanan, 2016), co-founder of Neuralink, Starlink and OpenAI, as well as its first co-chairman (OpenAI, 2023), and owner of Twitter, formerly known as X (Wikipedia, 2023).

According to the transformational leadership theory put forward by Bass and Avolio, a transformational leader possesses the qualities of visionary motivation, intellectual stimulation,

charisma, and personal interest. A transformational leader makes his followers believe in a particular vision, encourages them to think freely and discuss, engages his charisma to impress his followers, and interacts with them constantly (Bass & Avolio, 1993).

In this exploratory study, data were collected from some books and articles on Henry Ford and Elon Musk. Later, these data were subjected to content analysis based on the transformational leadership theory of Bernard Bass and Bruce Avolio (Bass & Avolio, 1993) in order to reveal the similarities of Henry Ford and Elon Musk.

In this study, the management styles and producer identities of Henry Ford and Elon Musk were compared on the axis of transformational leadership theory, and it was concluded that both iconic leaders changed and transformed the period they lived in socioculturally and socioeconomically with similar approaches.

Keywords: Elon Musk, Henry Ford, Fordizm, Nano Manager, Transformational Leadership.

ROMAN ARACILIĞIYLA İFŞA: UPTON SINCLAIR'İN "ŞİKAGO MEZBAHALARI" ROMANI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ERKEN DÖNEM TARİHİ

Fuat MAN

Sakarya Üniversitesi, fuatman@sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Şikago Mezbahaları, İnsan Kaynakları Yönetimi Tarihi, Upton Sinclair

Genişletilmiş Özet

Romanın Aydınlanma Dönemi'nin Ruhuna uygun bir biçimde almış olduğu form, gerçekliği "olağan" haliyle gösteren ve bu haliyle onu romance'ın olağanüstülükler anlatısından ayıran bir anlatı biçimidir. Dolayısıyla roman, sıradan hayatları ve karakterleri kendisine konu alarak, bu hayatı ve karakterleri ana anlatının kendisi haline getirir. Bu yönüyle roman asla akademik tarihçilikle aynı şey olmasa da gelecek zamana önemli bir veri aktarır. Dolayısıyla sosyal bilimlerin son zamanlarda sanat ve edebiyata daha fazla müracaat etmelerinin bir sebebi de budur. Kısacası kurmaca da olsa romanlar, yazıldıkları dönemle ilgili önemli detayları nakleden metinler olarak okunabilir ve bu haliyle sosyal bilimciler için bir malzeme olarak kullanılabilirler.

Amaç

Bu çalışmada, insan kaynakları yönetiminin erken dönem pratiğini göstermek üzere bir romana başvurulacaktır. Burada yazarının, dönemin çalışma koşullarını ve işçilerin yaşamlarını geniş kitlelere duyurmak amacıyla yazmış olduğu Şikago Mezbahaları romanı, daha spesifik bir tema -insan kaynakları yönetimi uygulamalarının erken dönem ABD işletmeciliğindeki görünümü- etrafında bir okumaya tabi tutulacaktır. Başka bir deyişle bu bildirinin amacı, sanayileşme sürecinde örgüt ölçekleri veya imalat birimleri büyüdükçe geleneksel insan yönetimi pratiklerinin ne tür dramatik sonuçlar ortaya çıkarttığını ortaya koymak ve insan kaynakları yönetimi fonksiyonunun gelişiminin ne tür bir gereksinim üzerinde durduğunu göstermektir.

Teorik altyapı

Bildirinin yapısı teorik bir bağlamdan ziyade bir tipolojiye dayandırılarak oluşturulmuştur. Bu tipoloji, Bruce E. Kaufman'ın ABD işletmeciliğinin erken dönemlerini anlattığı eserinde başvurduğu ve aynı zamanda ABD'de insan kaynakları yönetiminin gelişimini belirleyen faktörlere dayanmaktadır. Bu faktörler, merkezinde Emek Sorunu'nun yer aldığı on dört büyük etkiye işaret etmektedir. Bu listede yer alan faktörlerden birisi de "ilerici dönemin ifşa faaliyetleri"dir. Nitekim bu çalışmada, Sinclair'in romanı bu ifşa faaliyetlerinden birisi olarak ele alınmaktadır.

Metodoloji

1900'lertın başlarında yazılmış olan Şikago Mezbahaları romanı, "amaçlı" bir okumayla içerik analizine tabi tutulmuştur. "Amaçlı"dan kasıt, metnin bu çalışmanın amacı doğrultusunda okunması ve ona uygun temaların öne çıkartılmasıdır. Başka bir deyişle, örneğin toplumsal cinsiyet perspektifinden de okunduğunda önemli çıkarımlara imkân sağlayabilecekken, amaç İKY pratikleri olduğu için bu pratikler ile ilgili kısımları vurgulanmıştır ve metin bu vurgular ekseninde okunmuştur. Bu bağlamda oluşturulan temalar şunlardır: ustabaşı krallığı, çocuk işçiliği, iş sağlığı ve güvenliği, ücretler, iş güvencesizliği, kariyer ve mavi yaka / beyaz yaka ayrımı.

Sonuç

Romanın yazıldığı dönem, yani henüz uzmanlaşmış bir İKY fonksiyonunun olmadığı bu erken dönemde örgütlerin insan kaynağını sevk ve idarede “keyfilige” dayalı ustabaşı pratiklerini (“ustabaşı krallığı”) kullandıkları bilinmektedir. Bu husus romanın birçok yerinde vurgulanmaktadır.

Yine söz konusu dönem çocuk işçiliğinin yoğun bir biçimde kullanıldığı bir dönemdir. Her ne kadar bunu engellemeye yönelik sınırlı düzenlemeler bulunuyorsa da bu düzenlemeleri aşmak oldukça kolaydır. Sinclair çocuk işçiliğini çarpıcı bir biçimde göstermek için merkezdeki aileyi çok çocuklu bir aile olarak kurgulamıştır. Kitapta hem çocuk işçiliğinin zorlukları hem de yukarıda sözü edilen düzenlemeleri aşama meselesi açık bir biçimde sergilenmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği hususunun kitapta en fazla işlenen temalardan birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu tema altında iki hususa vurgu yapmak yerinde olacaktır. Birincisi doğrudan işin barındırdığı tehlikeler ve bunun doğurduğu kazalardır. Diğer ise gıda işleme işindeki gayri sıhhi koşullardır. Sinclair bu her iki hususu da kitap boyunca detaylı bir biçimde anlatmaktadır. Hatta hijyen meselesinde kamuoyunca verilen tepki, yazarın başlangıçta beklediği tepkileri epey aşmış ve yazarın şu ünlü sözü söylemesine yol açmıştır: “halkın kalbini nişanladım ama kazara midesini vurdum”

Kitapta dönemin ücretlendirme politikaları ile ilgili de detaylar sunulmaktadır. Ücretler konusunda da iki hususa vurgu yapmak mümkündür. Bunlardan birisi, ücretlerin “doğal ücret” seviyesinin de altında olacak şekilde düşük olması; diğeri ise aynı işi yapsalar bile kadınlara ve çocuklara çok daha cüzi bir ücretin ödenmekte olduğudur

İŞLETME TARİHİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ÇALIŞMA: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE WEB OF SCIENCE'DAKİ YAYIN SEYRİ

Gökmen DURMUŞ¹

Mehmet SEYHAN²

Özlem Yaşar UĞURLU³

Yasin BAYAR⁴

¹ Gaziantep Üniversitesi, gokmendumus@gantep.edu.tr

² Gaziantep Üniversitesi, mseylan@gantep.edu.tr

³ Gaziantep Üniversitesi, yasara@gantep.edu.tr

⁴ Gaziantep Üniversitesi, yasinbayar@gantep.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Bibliyometrik Analiz, İşletme Tarihi, Web of Science

Genişletilmiş Özet

Amaç ve Teorik Altyapı

İşletme veya işletmecilik tarihi alanı iktisat tarihi vb. araştırma alanlarına göre görece genç kalmış bir bilimsel çalışma alanıdır. 1920'lerde Amerika ve İngiltere merkezli araştırmalarda işletme tarihinin bilimsel anlamda çalışılmaya başlandığı görülmektedir (Kurt ve Demir, 2015). Alanın önemli bir büyüme potansiyeline sahip olduğu ileri sürülmekte nitekim günümüze değin alana dair ortaya konan eserler ve akademik oluşumlar da bu durumu desteklemektedir. Amatori ve Jones (2003) işletme tarihini, bireysel firmaların tarihinden iş sistemlerinin bütününe kadar işletmecilik geçmişimize dair her şey olarak tanımlarken; Jones ve Zeitlin (2008) ise girişimcilerin, firmaların ve iş sistemlerinin evrimini irdeleyen ve bu unsurların ekonomik, sosyal ve politik çevre ile etkileşimlerini analiz eden bir alan olarak tanımlamaktadır. İşletme tarihi alanına ilişkin çalışmaların, girişimcilik, inovasyon, küreselleşme, işletmeler ve çevresi ile olan ilişkiler, hükümetlerin rolü, iş dünyası ve demokrasi ilişkisi gibi birçok alanda önemli katkılarda bulunduğu ifade edilmektedir (Friedman ve Jones, 2011). Yine işletme tarihi çalışmaları irdelendiğinde mikro ve makro yaklaşım olarak iki ana alanda toplandığı belirtilmektedir. Mikro yaklaşım, yöneticilerin/girişimcilerin hayat hikâyelerini ve deneyimlerini; işletme ve işletme gruplarını ve endüstrileri tarihsel olarak değerlendiren araştırmalara yer vermektedir. Makro yaklaşım ise işletmelerin içinde yer aldığı dönemin politik, iktisadi, yasal ve sosyal yönlerini dikkate alarak analiz eden çalışmaları içermektedir (Dirlik ve Leblebici, 2016).

Bu araştırmada Web of Science'da yer alan işletme tarihi alanında yayınlanmış eserlere yönelik bibliyometrik analiz yapılması amaçlanmıştır. Bibliyometrik analiz, büyük hacimli bilimsel verilerin araştırılması ve analiz edilmesi için popüler bir yöntemdir. Araştırılan alanın evrimsel nüanslarını ortaya çıkarmamızı sağlarken, o alanda yeni ortaya çıkan alanlara da ışık tutmaktadır (Donthu vd., 2021). Bibliyometrik analiz, bilimsel üretimin değerlendirilmesinde değerli bir yöntem olarak görülmekte ve giderek artan bir etkiye sahip olmaktadır (Ellegaard ve Wallin, 2015). Bu bağlamda işletme tarihinin hem ülkemizde hem de dünyada gelişen bir bilimsel alan olduğu düşünüldüğünde bu araştırmadan elde edilecek bulgu ve sonuçların araştırmacılara yön göstereceği varsayılmaktadır.

Metodoloji

Araştırmada İşletme Tarihi hakkında yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik olarak Web of Science'ta (WoS) yer alan çalışmalardan

konuyla alakalı olanların tespiti, tasnifi ve analizleri gerçekleştirilmiştir. Veri kaynağı olarak WoS'un seçilmesinde birkaç farklı faktör rol oynamıştır. Öncelikle günümüzün bilimsel bilgi üretiminin temel anlayışı olan dergi yayınları, hakemlik, alıntı indeksi gibi konularda en önde kabul edilen veri tabanı etkili olmuştur. Bunun haricinde bibliyometrik analiz yapılması için gerekli olan bilgilerin en uygun şekilde sunulduğu platform olarak da yine WoS karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen dönemde yapılacak çalışmalarda Scopus'un da sürece dâhil edilmesi planlanmaktadır.

Bibliyometrik çalışmaları hangi eser türlerine uygulanacağı tartışmaya açık bir nokta olmakla birlikte özgünlük, tamamlanmış olmak ve yeni bilgi üretimi konularında katkıları sebebiyle makaleler ve bu minvalde yer alan kitap bölümleri ile erken görünüm makaleler bu araştırmada işlenecek veri türü olarak belirlenmiştir. Bu hedefe yönelik olarak WoS üzerinde 09.08.2023 tarihinde

“business history (Abstract) and Article (Document Types) and English (Languages) and Management or Business (Web of Science Categories) and Article (Document Types)”

araması yapılmıştır. Yapılan aramada filtrelerden birisi de dil olarak İngilizce'nin seçilmesidir. Günümüzde üretilen uluslararası nitelikteki bilimsel çalışmaların oldukça büyük bir kısmının İngilizce olması ve analiz yapabilmek için ortak bir dilin zorunluluğu bu tercihte etkili olmuştur.

İlk aramanın sonucunda 1571 adet esere ulaşılmıştır. Ancak her ne kadar arama kriterlerine uysa da konuyla doğrudan bağlantısı olmayan çalışmalar ile bibliyometrik çalışmaların belirlenmesi ve veri setinden çıkarılması için gerçekleştirilen manuel kontrol sonucunda 1516 eser çalışmada analize dahil edilmiştir. Analiz aracı olarak R kaynak kodlu Biblioshiny tercih edilmiştir. Biblioshiny'nin tercih edilmesinde hem dokümantasyon hem de içerik analizlerini bir arada gerçekleştirebilmek hem de bu analizlerin çıktılarının anlaşılır bir şekilde sunulmasını sağlamak gibi faktörler rol oynamıştır.

Devam eden kısımda öncelikle incelenen veri setinde yer alan eserler, yazarlar, kurumlar ve ülkeler hakkında bilgiler yer almaktadır. Akabinde ise ilgili veri setiyle gerçekleştirilen içerik analizleri bulunmaktadır.

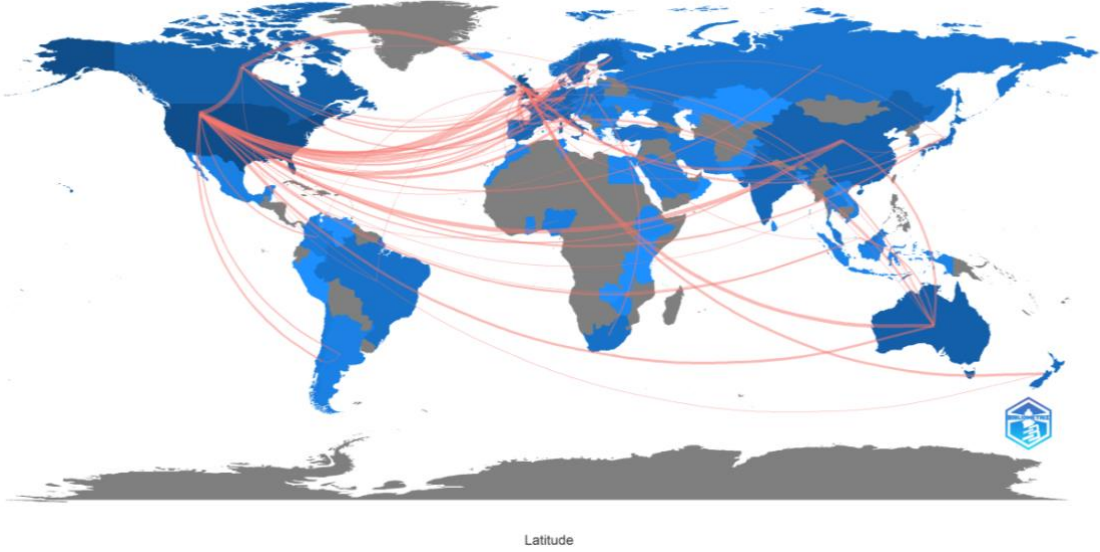
Analiz ve Bulgular

Web of Science üzerinde İşletme Tarihi alanında analize konu olan 1516 adet eserin zaman dilimi 1991-2023 seneleri arasındadır. Belgelerin 1336'sı makale, 103'ü kitap bölümü; 53'ü erken görünüm makale, 24'ü kongre bildirisidir. Eserlerin 637 tanesi tek yazarlı iken kalanı birden fazla yazarın ortak çalışmasının ürünüdür. Veri setinde yer alan her bir eserin ortalama atıf sayısı 19 olarak tespit edilmiştir.

Ülke-Atıf İlişkisi

Ülkelerin atıf sayılarına göre sıralaması incelendiğinde ABD'nin yaklaşık 11.000 atıfla açık ara önde olduğu görülmektedir. ABD'yi 6.600 atıfla Birleşik Krallık izlemektedir. İlk onda takip eden ülkeler; Avustralya (1.150), Kanada (1.065), Çin (987), Yeni Zelanda (897), İsveç (554), Almanya (527), Hollanda (504) ve İtalya (471)'dir. Ortalama atıf sayılarına bakıldığında ise Y. Zelanda (40) ilk sırada gelmektedir. Singapur (30), ABD (24), Birleşik Krallık (23), Çin (23) ve İrlanda (21) ortalama 20 üstü atıf alan ülkeler olarak listenin başında yer almaktadır.

Ülkelerin İşletmecilik Tarihi alanında birbirleriyle akademik yazım konusunda yardımlaşmaları incelendiğinde; başka ülkeden araştırmacıyla en çok yayın yapan ülkenin ABD olduğu, onu Birleşik Krallık'ın takip ettiği gözlemlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. İşletmecilik Tarihi Bağlamında Yayımlanan Eserlerin Ülke Bazlı Etkileşimi ve Dağılımı

Ülkeler arasında en fazla dayanışma ABD-Birleşik Krallık arasında gerçekleşmiştir. Sonraki en fazla ortaklaşa yayın yapan ülke çiftleri ise şunlardır; ABD-Kanada, ABD-Çin, Birleşik Krallık -Kanada, Birleşik Krallık –Avustralya, Birleşik Krallık –Fransa, Birleşik Krallık-Almanya, Birleşik Krallık-Çin, Birleşik Krallık-İtalya, Birleşik Krallık-Hollanda'dır.

Yayın-Kurum İlişkisi

İşletmecilik Tarihi alanında en çok yayın yapan yazarların bulunduğu ilk yirmi kurum ele alındığında İngiliz ve Amerikan üniversitelerinin listeyi domine ettiği gözlemlenmektedir. Kurumlar arasında başı Harvard Üniversitesi çekmekte dahası ayrı bir kurum olarak değerlendirildiğinde Harvard İşletme Fakültesi beşinci en verimli kurum olarak sıralamada yer almaktadır. İlk on kuruma bakıldığında sırasıyla York Üniversitesi, Kopenhag İşletme Fakültesi, RMIT Üniversitesi, Kaliforniya-Berkeley Üniversitesi, Liverpool Üniversitesi, Pennsylvania Üniversitesi, Newcastle Üniversitesi ve Reading Üniversitesi gelmektedir. Sonrasında bu listeyi Nottingham, Glasgow, Manchester, Lancaster, Exeter, Rutgers, Virginia, Uppsala, Vrije ve Leeds Üniversiteleri takip etmektedir.

Yayın-Dergi İlişkisi

Akademik bir sahada yayın faaliyetlerinin incelenmesi adına temel göstergelerden biri literatürde yer alan akademik dergilerdir. Bu dergilerin etkililiklerinin tespit edilebilmesi için yayın sayılarının beraberinde almış oldukları atıfların da incelemeye dâhil edilmesi gerekir. Atıflara dair pekçok farklı kıstas bulunmakla birlikte günümüzde en yaygın kullanılan göstergeler arasında h-indeksi öne çıkmaktadır (Hirsch, 2005). İşletmecilik Tarihi bağlamında yapılan analizde öne çıkan akademik dergilere ve bu dergilerin h-indeks puanı, toplam atıf sayısı, yayın sayısı ve yayına başlangıç yılına dair bilgiler incelenmiştir. Web of Science üzerinde yapılan analiz sonucunda h-indeksi bakımından 10 ve üzeri puana sahip dergiler skorlarına göre şu şekilde sıralanmışlardır; Journal of Business Ethics, Business History, Harvard Business Review, Business History Review, Small Business Economics, Journal of Management History, Management & Organizational History ve Enterprise & Society.

Yazar-Yayın İlişkisi

İşletmecilik Tarihi bağlamında h-indeksine göre en fazla eser veren ilk yirmi beş yazara bakıldığında ise listenin büyük kısmının ABD ve İngiltere kökenli yazarlardan oluştuğu

görülmüştür. Atıfa dayalı sıralama bireysellik arz etse de bu gösterge ülke atıflarıyla paralellik göstermektedir. İşletmecilik Tarihi sahasında en etkili ve üretken (h-indeksi 5 ve üzeri) yazarlar; yedi yayınlı Jones G., Maclean M.; beşer yayınlı; Augier M., Colli A., altışar yayınlı; Harvey C. ve Toms S.; beş yayınlı Wilson J.'dir. Toms S. 1998'den beri yayın yapan en eski yazar, Lamberg JA ise 2021'de yayına başlayan alandaki en genç yazardır.

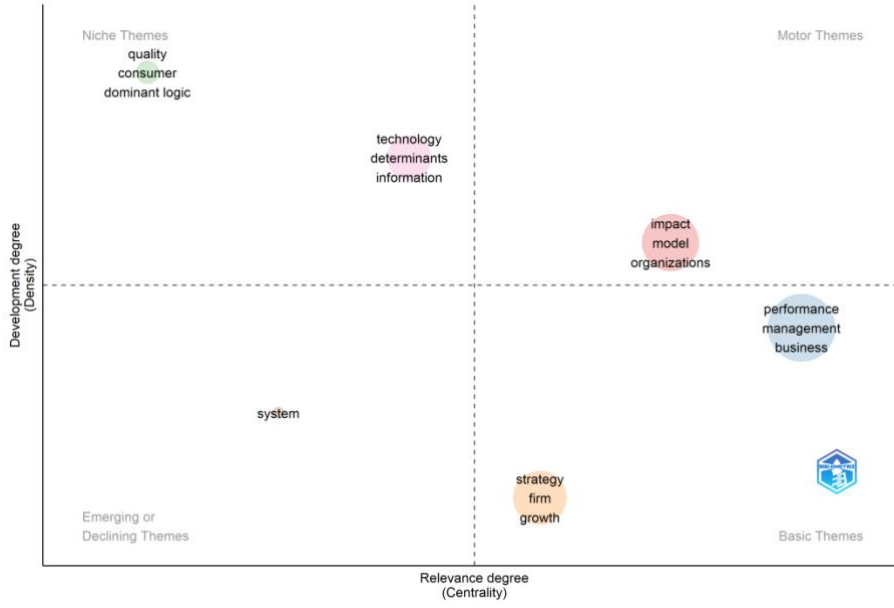
Kavram-Tema İlişkileri

Şekil 2'deki kelime ağacı analizinde görüleceği üzere en yüksek skora sahip yirmi beş anahtar kelime paylaşılmıştır. Buna göre; İşletmecilik Tarihi çalışmalarında ağırlık performans kavramına verilmiştir. Bunu; yönetim, işletme, inovasyon, tarih, etki, strateji, girişimcilik, örgüt, bilgi, model, firma, perspektif, pazar, firmalar, büyüme, kimlik, kapasite, sanayi, evrim, kültür, gelecek ve yönetim kavramları izlemektedir.

Şekil 2. Kelime Ağacı

Trend konular analizine bakıldığında ise 2000'li yılların başında; küçük işletmeler temasının revaçta olduğu, 2010'larda; kaynak bağımlılığı, internet, bilgi, kalite, talep, tasarım kavramlarının öne çıktığı, 2015'le birlikte; strateji, inovasyon ve girişimcilik kavramlarının yoğunlukla çalışıldığı, 2020'lere gelindiğinde ise artık küreselleşme, sosyal sorumluluk, yönetim, sosyo-duygusal zenginlik kavramlarının yükselişe geçtiği gözlemlenmektedir.

Şekil 3. Tematik Matris

İşletmecilik Tarihi alanında çalışılan konuların kümelenmesi analiz edildiğinde ise; performans-işletme-yönetim kavramlarının birlikte sık çalışıldığı; etki-model-örgüt kavramlarının tıpkı performans gibi diğer temaları peşinden sürüklediği görülmektedir. Öte yandan nispeten az çalışılan niş alanlar olarak; kalite, tüketici ve hakim paradigma (dominant logic) konuları öne çıkmaktadır.

Sonuç

İşletmecilik Tarihi bağlamında Web of Science veritabanında 1991'den, 2023 Ağustos'a dek yer alan 1516 eserin bibliyometrik analizi sonucunda; çalışmaların ağırlıklı olarak ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya'dan çıktığı; kurumlar arasında Harvard Üniversitesinin başı çektiği ancak Kopenhag, Uppsala gibi İskandinav üniversitelerinin de üretkenlik olarak ilk yirmi beşe girdiği; İngiliz ve Amerikan üniversitelerinin en çok birbirleriyle ve sonrasında özellikle Avrupa, Kanada ve Çin'le ortaklaşa yayına giriştikleri; makalelerin etki gücü bakımından çoğunlukla Journal of Business Ethics, Business History ve Harvard Business Review dergilerinde yayınladığı; çalışmalarda araştırmacıların pragmatik davrandıkları; tarih bağlamından çok performans bağlantılı büyüme, kapasite, etki ve strateji gibi konular etrafında çalışmalar yaptıkları; en etkili yazarların Jones G., Maclean M. ve Augier M. olduğu; dönemsel olarak temaların değiştiği ancak son yıllarda girişimcilik, yönetim ve büyüme tarafına kaydığı; sektör olarak önce moda sonra bankacılığın ön plana çıktığı; yılda yaklaşık 80 yayın üretildiği gözlemlenmiştir. İşletme Tarihinin hem ülkemizde hem de dünyada gelişen bir disiplin olduğu düşünüldüğünde mevcut araştırmadan elde edilecek bulgu ve sonuçların araştırmacılara yön göstereceği varsayılmaktadır.

Kaynakça

Amatori, F., & Jones, G. (Eds.). (2003). *Business history around the world*. Cambridge University Press.

Dirlik, S., & Leblebici, H. (2016). Türkiye'deki İşletmelerin tarihini anlamada iktisadi, politik, sosyal ve yasal bağlamın önemi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45, 140-153.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.

- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831.
- Friedman, W. A., & Jones, G. (2011). Business history: Time for debate. *Business History Review*, 85(1), 1-8.
- Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National academy of Sciences*, 102(46), 16569-16572.
- Jones, G. & Zeitlin, J. (2008). "Introduction", Oxford Handbook of Business History içinde, Jones & Zeitlin (ed.), Oxford University Press, New York, USA.
- Kurt, M.& Demir, K. (2015). İşletmecilik tarihi üzerine bir bibliyografya denemesi: Osmanlı sanayileşmesi ve fabrikalar. *Journal of Management and Economics Research*, 13(2), 114-139.

A BIBLIOMETRIC STUDY ON BUSINESS HISTORY: PUBLICATIONS ON THE WEB OF SCIENCE FROM 1991 TO 2023

Abstract

This research aimed to make inferences about the relevant literature through the bibliometric analysis of the publications in the field of business history which is indexed in the Web of Science. The data set included 1516 publications between which is published between 1991-2023. As the analysis tool, Biblioshiny with R source code was preferred. In the findings section, information about the authors of the works in the data set, their institutions, the journals in which they were published, their country of origin, subjects and their relations with each other were shared. Afterwards, content analyses carried out with the data set are included. As a result of the bibliometric analysis, the studies mainly came from the USA, the UK and Australia. It has been observed that Harvard University takes the lead among institutions, but Scandinavian universities such as Copenhagen and Uppsala are also in the top twenty-five in terms of productivity. It has been found that British and American universities mostly collaborate with each other, and then mostly with European, Canadian and Chinese universities. In terms of the impact of the articles, they were mostly published in the Journal of Business Ethics, Business History and Harvard Business Review. It has been found that the authors behaved pragmatically in their topic selection, their topics revolved around performance-related subjects such as; growth, capacity, impact and strategy rather than historical context. The most influential authors were found to be Jones G., Maclean M., and Augier M. The study showed that the themes changed periodically, but in recent years they have shifted to entrepreneurship, management and growth. As a sector, researchers focused first on fashion and then on banking. And finally, it has been observed that approximately 80 publications are produced annually. Considering that business history is a developing scientific field both in Türkiye and abroad countries, it is assumed that the findings and results obtained from this research will guide the researchers.

Keywords: Bibliometric Study, Business History, Web of Science

BİR ÖRGÜTSEL ALANIN MUHALİF AKTÖRLERİ: TEKEL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA*

Esra İŞBİLEN DURU

İstanbul Gedik Üniversitesi, esra.isbilen@gedik.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Ulusal İş Sistemi Yaklaşımı, İşletme Tarihi, Örgüt Kuramı, TEKEL

Genişletilmiş Özet

Çalışmanın amacı; TEKEL Genel Müdürlüğü'nün içerisinde bulunduğu alanda, örgütsel form değişiminden yana olmayan, mevcut formu koruma yönünde çaba ve söylemleri bulunan aktörlerin araştırılmasıdır. Örgütsel form değişiminin temel nedenini TEKEL Genel Müdürlüğü'nün özelleştirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmada örgütsel form değişiminin, değişime muhalif aktörler, aktörlerin temsil ettiği kurumlar ve aktör rolleri bağlamında ele alınarak sürecin bir de “mevcut formun devamlılığını talep edenler” açısından anlaşılması amaçlanmaktadır.

Araştırma deseni ise, fenomenolojik araştırma olarak belirlenmiştir. Fenomenolojik araştırmalar bir fenomeni (olguyu) deneyimlemiş olan bireylerin olaylara/durumlara ilişkin algılarını anlamaya odaklanılır ve algılanan fenomenin özünün ne olduğu üzerine çalışılır (Bal, 2016:26). Özelleştirme sürecine tanıklık etmiş Tekel Genel Müdürlüğü yöneticilerinin fenomeni bütün yönleriyle bilen kişiler olmalarından hareketle, örgüt formunun değişimine karşıt olan aktörler ve aktör rolleri, Tekel'in karar alıcı pozisyonlarında (genel müdür, genel müdür yardımcısı, müessese müdürü ve yardımcısı, yönetim kurulu üyesi) görev yapmış olan yöneticilerin bakış açısıyla ele alınmaktadır. Yöneticilere ulaşmak için kartopu yönteminden yararlanılmış ve mülakat yöntemi ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak karar alıcı pozisyonundaki 15 yöneticiden veriler toplanmıştır.

Verilerin analiz edilmesi için Nvivo 11 programı kullanılmış ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma 1991-2012 yıllarını kapsamaktadır. 1991 yılı, yerli ve yabancı tüzel kişilere Tekel ortaklığı olmaksızın tütün ve tütün mamulleri ithalat ve üretim izninin verildiği tarihtir. 2012 yılı ise, kurumun “Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri (tta) A.Ş. Genel Müdürlüğü” olan ticari unvanının “Gayrimenkul A.Ş.” olarak değiştirildiği ve böylece Tekel'in özelleştirilme serüveninin sonuna gelinen tarihtir.

Örgüt formu değişimine karşıt olan aktörler; tütün eksperleri, sendikalar, ziraat odaları, özelleştirme karşıtı devlet insanları, sivil toplum kuruluşları olmuştur. Bu aktörlerin ortak noktası özelleştirmeye karşıt olmaları ve TEKEL'in içerisinde bulunduğu alanın devamlılığını talep etmeleridir. Ayrışıklıkları nokta ise süreç içerisindeki etki alanlarının ve üstlendikleri rollerin birbirinden farklı olmasıdır.

Aktör roller ise şu şekildedir; tütün eksperleri; sürecin öncül muhalif aktörleri olup sendikaların öncül rolünü üstlenmiş ve sendikaların direniş yöntemlerini taklit etmiştir. İşçi sendikası; takipçi iki temel aktörden biridir. Öncü olması gerekirken rollerini eksperlere devretmiş, takipçi olmuştur. TEKEL'in özelleştirilme sürecinde Tekgıda-İş ve Türk-İş yetersiz kalmakla, harekete geçmekte geç kalmakla, aidat sendikacılığı yapmakla eleştirilmektedirler. Memur sendikası; zayıf takipçi aktör olup özelleştirme sürecindeki aktiflikleri düşüktür. Ziraat Odaları; takipçi iki temel aktörden diğeridir. Genel tavrı özelleştirme karşıtlığı olmakla birlikte her üyesi aynı yüksek sesle karşı durmamıştır. Nedeni; bölgeye göre oda kapsamındaki ürünlerin değişmesi ve tütünün her bölge için en önemli ürün olmamasıdır. Sivil Toplum Kuruluşları; zayıf takipçi aktörler olup süreçteki rolleri de zayıftır. Devlet insanları/politikacılardan özelleştirme karşıtı

olan grup; "özelleştirmenin meşru zeminini sorgulamasına katkı" sağlarken, iktidarın el değiştirmesi ile birlikte aksi yönde söyleme yönelen politikacılar bu yöndeki etkiyi zayıflatan bir rol üstlenmişlerdir. Son olarak tütün ekicileri, süreçten en çok etkilenecek grupların başında gelmelerine rağmen sessiz aktörler olmuşlardır. Bu sonucun gerçekleşmesinde temel karşıt aktöre güvensizliğin, işçi-çiftçi bağlantısının kopmasının, kazançları bakımından bir farkın oluşmayacağı yönündeki ön kabullerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

* Çalışma, 805160 tez numaralı "Örgütsel form değişim sürecinde aktör rollerinin incelenmesi: Ulusal iş sistemi bağlamında 1991-2012 yılları arasında Tekel Genel Müdürlüğü üzerine fenomenolojik bir araştırma" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

TÜRK KIRMIZISI'NIN İZİNDE OSMANLI DOKUMA VE BOYAHANELERİNDE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Çiğdem VATANSEVER¹
Davuthan GÜNAYDIN²

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, cvatansever@nku.edu.tr

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, dgunaydin@nku.edu.tr

Üç kuruş fazla olsun kırmızı olsun...

Anahtar Sözcükler: Çalışma İlişkileri, Kök Boyamacılık, Dokumacılık

Genişletilmiş Özet

Giriş

Günümüz Türkçesi'ndeki kırmızı sözcüğü, Arapça "kırmız" olarak adlandırılan, kırmızı boyanın elde edildiği bir böcek adından gelmektedir (Önler, 2015). Türklerin kırmızı ve al, kızıl gibi kırmızının diğer tonlarına verdikleri önem isimlendirmelerden anlaşılmaktadır; örneğin al yanak, kızıl elma vb. Divan şiirinde sevgilinin dudakları, yanağı, şarap, gül, gonca, âşığın döktüğü kan ve gözyaşı gibi pek çok unsur kırmızı renktedir (Demir, 2015). Kırmızı, sadece Türkler ve Osmanlılar için değil, kanın ve ateşin rengi olarak antik kültürlerde çok güçlü temsilleri olan bir renktir (Pastoureau, 2017). 11. yüzyılda Eski Kahire'de bir tüccarın boya ustasına, '... sizden istirham ediyorum, kırmızı olabildiğince kırmızı olsun' diye sipariş yazdığı; yoğun kırmızı arzusunun yeni olmadığı ve tarih öncesinden günümüze ulaşan kumaşlar üzerinde hala seçilebilen renklerin sıklıkla kırmızı oldukları belirtilmektedir (Cardon, 1995).

Edirne Kırmızısı da denilen Türk Kırmızısı, çok zahmetli bir boyama sürecini içeren ve uğruna çok emek ve paranın harcandığı, sırrını çözene ödülleri verildiği tarihi önem taşıyan bir renk olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2014). Julie Wertz'e (2017) göre Türk kırmızısı kendi başına bir boya değil, bir boyama sürecidir. Pamuk ipinin önceden tanımlanmış pek çok aşamadan geçirilerek aldığı canlı ve kolay solmayan bir kırmızı tonudur. Osmanlı İmparatorluğu, ya başta Fransa olmak üzere Avrupa'dan gönderilen kumaşların boyandığı bir merkez olmuş, ya da bu topraklardan pek çok usta boyacı Avrupa'daki merkezleri kurmak için gönderilmiştir (Lowengard, 2006).

Bu çalışmada, emek tarihi perspektifinden, var olan literatüre dayalı olarak bir çalışma ilişkileri analizi yapılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Türk Kırmızısı'nın en rağbet gördüğü 17.-19. Yüzyıllara ilişkin araştırmaları taranmış ve odağına dokumahane ve boyahanelerdeki işgücünü ve iş – işçi – işveren ilişkilerini alan bir inceleme yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Dokumacılık

Dokumacılık Osmanlı İmparatorluğu sanayisinin başat sektörüdür. Özellikle sahip olduğu toprakların pamuk ve küçük baş hayvan yetiştiriciliğine uygun olması ve ipek böceği kozası yetiştiriciliğinin belirli bölgelerde yaygınlaşması dokumacılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Buluş, 2000: 51). 15 ve 17. Yüzyıllar arası Osmanlı topraklarından pek çok bölgeye lüks ipekliler de dahil olmak üzere tekstil ürünleri ihraç edilmiştir (Bektaşoğlu, 2021).

Osmanlı İmparatorluğu'nda tekstil ve dokuma sanayinin gelişimi aslında yalnızca İmparatorluğa mahsus bir durum değildir. Anadolu coğrafyasında Osmanlı İmparatorluğu öncesinde yaşayan Frigyalılar, Hititler, Romalılar döneminde de dokumacılık konusunda

önemli faaliyetlerin gösterildiği bilinmektedir. Bir anlamda Osmanlı Anadolu dokumacılığının mirasçısı konumunda idi. Roma döneminde Trabzon, Bergama, Aydın ve Denizli önemli dokuma merkezleri idi. Bizanslılar döneminde dokumacı ve boyacı loncaları kurulacak kadar önemli bir iktisadi faaliyet kolu olarak görüldü. Selçuklular döneminde de Denizli Alaşehir, Adana ve Sivas önemli dokumacılık merkezleri idi. Anadolu’da dokumacılık ve boyacılığın bu kadar gelişmiş olmasında şüphesiz küçük baş hayvan yetiştiriciliğine ve farklı tarımsal üretim için uygun olan iklim ve coğrafyasının önemli bir yeri vardır (Buluş, 2000).

Osmanlı İmparatorluğunda tekstil sanayi başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun farklı coğrafyalarında önemli bir ticari faaliyet konusu idi. Bursa, Halep, Şam, Sakız, Selanik, Tokat, Antep önemli tekstil üretim merkezleri olarak hem dokumacılık üretimi hem de boyacılık gibi yan sektörlerin gelişiminde önemli katkılar sağlamaktaydı (Öğüt, 2019; Çınar, 2013). Özellikle sanayi devrimi sonrası endüstriyel boyaların kullanılmaya başlandığı döneme kadar boyahaneler hem kaliteli üretim hem de üretim miktarı boya piyasasını kontrol eder duruma gelmişti.

Diğer yandan boyamacılıkta kullanılan başta Türk kırmızı olarak adlandırılan boyanın bitkilerinin (*Rubia tinctorum L.*) de yaygın bir şekilde Anadolu’da yetiştiriliyor olması da boyacılığın gelişiminde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Türk ya da Fransa’da bilindiği şekliyle Edirne Kırmızısı (rouge d’Andrinople), boyacılarıyla meşhur Edirne’den iki boyacının Fransa’ya götürülmesi sonucu önce Avrupa’da, sonra tüm dünyada büyük bir üne ulaşmıştır (Yıldırım, 2014: 16-17). İngiltere ve İskoçya ise Türk Kırmızısı’nın son dönemlerinde en büyük üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir (Wertz, 2014) . Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa tekstil piyasasının en önemli figürlerinden biri haline gelen bu kırmızı, gizemini usta çırak öğretisine dayalı olarak uzun yıllar korumayı başarmıştır (Akman, 2021).

Pamuklu dokumalara canlı ve kalıcı bir renk veren bu boya Anadolu’dan Avrupa’ya ihraç ediliyordu. Türk kırmızısı kök boyaların 6. Yüzyıldan itibaren Avrupa’da kullanılmaya başlanan boyama tekniğinin bir ürünüdür. XII. Yüzyılda ziraati da yapılmaya başlayan kökboya, zamanla Avrupa’da vergi ve gümrük geliri içinde önemli kalem haline geldi. Almanya kök boya üretiminde başı çeken ülke konumunda idi. Ancak kökboyaların gerçek anlamda üne kavuşması Türk kırmızısı ile olmuştur. Anadolu’nun doğal bitki örtüsünün bir parçası olarak boyamacılık konusunda Osmanlı İmparatorluğu’nun üne kavuşmasını sağlamıştır. Boyacılık konusunda başarının bir diğer nedeni de yün dokumacılığında kullanılan boyalar için önemli bir madde olan şapın, Foça, Ulubat, Kütahya ve Şarki Karahisar’da çıkarılıyor olmasıdır. (Koç, 2009)

Türk Kırmızısı’nı Boyamak

Türk Kırmızısı’nın “boyama sanatındaki en karmaşık ve meşakkatli işlem” olduğu belirtilmektedir (Wertz, 2017). Pamuklu kumaş ya da ipin boyanmasıyla canlı bir kırmızı tonu elde edilir ve rengin yıkama ya da ışıkla kolay solmaması ona olan talebi artırmıştır (Hofenk de Graff, Roelofs ve Bommel, 2004).

Prosesin iki temel aşaması mordanlama ve boyama olarak tanımlanmıştır. Türk kırmızısı yağı denilen, sülfatlanmış hint yağında bekletilmeyi, kök boyasından elde edilen boyar madde ve mordan denilen renk sabitleyici ile işleme tabii tutulmayı içeren on aşamalı bir üretim süreci olarak tanımlanmıştır (Karadağ ve Dölen, 2007).

Yöntem

Emek tarihi alan yazını, başlarda Kuzey Atlantik bakış açısının tekelinde iken, son yıllarda “küresel emek tarihi” yaklaşımıyla Asya, Afrika ve Latin Amerika’ya odaklanmaktadır. Buna

karşın Ortadoğu bu “yeni” emek tarihi yazımında da kendine çok yer bulamamıştır. Quataert’in çalışmaları bu anlamda öncülük rolüyle ayrılmaktadır (Atabaki ve Brockett, 2012).

Akkaya (2002) Türkiye’de çalışma hayatının, ilişkilerinin, emek süreçlerinin tarihsel gelişimini inceleyen, ilk kaynaklara ve belgelere dayanan, kuramsal çerçevede değerlendirmesini yapan bilimsel araştırmaların yok denecek kadar az olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun sorumlusu olarak da; tarih çalışmaları yaparken emeği görmezden gelen tarih araştırmacılarını, emeği çalışırken tarihiyle ilgilenmeyen çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri akademisyenlerini ve ellerinde kaynaklar olmasına rağmen emeğin tarihine sahip çıkmayan sendikacıları net bir dille eleştirmektedir. Türkiye’deki emek tarihine ilişkin sınırlı araştırmaların önemli bir kısmı Quataert, Vatter gibi farklı uluslardan araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Emek tarihi alanında Türkiye’de çalışan az sayıda akademisyenden biri olan Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri (1997) isimli kitabında; “tarihin hemen her döneminde, işgücü içerisinde ücretli ve işveren statüsünde çalışan kişiler olmakla birlikte, bu ilişki her dönemde başat bir çalışma ilişkisi olmamıştır” demekte ve çalışma ilişkilerini başat ve tali olarak iki kategoride değerlendirmektedir.

Bu noktadan alarak, Türk Kırmızısı üretim sürecindeki çalışma ilişkilerinin içeriğini, işgücünün ve ticari merkezlerin coğrafi dağılımını, işgücünü oluşturan etnik, yaş gibi unsurları var olan kaynaklara dayalı olarak analiz etmek bu çalışmanın metodolojisini oluşturmaktadır.

Sonuç

Fink (2002) işletme tarihi ile emek tarihini birlikte harmanlayan incelemelerin çekiciliğinin apaçık bir şekilde arttığını ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, Osmanlı’daki dokumacılık ve boyacılık iş kollarına emek ve çalışmaya odaklanarak daha yakından bakmaktadır.

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu için tekstil ve boyama önemli ve rekabet gücü yüksek bir sektör olsa da sanayi devrimi ile başlayan süreç ve devamında kimya sektöründe yaşanan gelişmelerle birlikte bu üstünlüğünü kaybetmiştir. Makinalaşan dokuma ve boya sanayine uygun üretim yöntemleri İmparatorlukta kurulamamış, nihayetinde sınırlı el dokumacılığı dışında küresel üretime entegre olamamıştır.

Emek ve çalışma ilişkileri kavramları açısından değerlendirildiğinde ilk bulgular Osmanlı’da boyahanelerin önemli bir gelir kalemi haline geldiğini, vakıfların ilgi göstermesine ve boyahanelere yatırım yapmalarına neden olduğunu göstermektedir. İstanbul’da Selatin vakıfları, Urfa’da Rızvaniye Vakfı, Antep’de Hüsrev Paşa Vakfı bu vakıfların en bilinenleri arasındadır (Çınar, 2013; Ögüt, 2019).

İkinci olarak, dokuma ve boyacılık işkolunda işçilerin yalnızca Halep, İzmir, Bursa gibi iller içinde kalmayıp aynı zamanda Fransa, İngiltere başta olmak üzere diğer ülkelere göçü daha o dönemlerde ulus-aşırı emeğe (*transnational labor*) (Atabaki ve Brockett, 2012) oldukça sık rastlandığını bize göstermektedir.

Üçüncü olarak; yine sanayi devriminin bir sonucu olarak loncalar, gerekli iktisadi ve işgücü yapısında dönüşüm gerçekleştiremeyerek, bu alanda üretimin başta İngiltere olmak üzere Avrupa’dan Anadolu’ya getirilen tezgahlarda üretim için evlerde kadın emeğinin kullanılmasına neden olan sürece engel olamamışlardır. Bu durum tekstil üretiminin loncalardan yabancı menşei işletmelere geçmesine neden olmuştur. Üretici emeğin de değersizleşmesine neden olan bu süreçte, üretilen el dokumaları uluslararası piyasalarda yüksek fiyatlarla alıcı bulabilmiştir.

Kaynakça

Akkaya, Y. (2002) Türkiye’de emek tarihinin sefaleti üzerine bazı notlar. Toplum ve Bilim, Sayı 91

- Akman, O. (2021) Edirne Kırmızısı'nın Edirne İline Kent Kimliği Kazandırmasındaki Rolü, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 23 Sayı 2 (941-962)
- Atabaki, T. ve Brockett, G. D. (2012) Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi Çev. Can Cemgil. İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bektaşoğlu, A. B. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Tekstil Endüstrisinin Seyri*. <https://inovatifbakis.com.tr/haber/sanayi/osmanli-dan-cumhuriyete-tekstil-endustrisinin-seyri> adresinden alındı Erişim Tarihi : 30.08.2023
- Buluş, A. (2000) Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Cardon D. (1995). "Aussi Rouge Que Possible: L'art Du Teinturier Face A L'eternel Desir Du Rouge". *Andrinople: Le Rouge Magnifique*, s.72-79, Paris
- Çınar, H. (2013). Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayıntab'daki Vakıf Boyahaneleri, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 40.
- Demir, C. (2015) Divan Şiirinde Kırmızı Renk Türkiyat Mecmuası, C. 25/Bahar, 2015 57 - 91
- Hofenk de Graaff, J. D., Roelofs, W.G., ve van Bommel, M. R. (2004) *The Colourful Past: Origins, Chemistry and Identification of Natural Dyestuffs* Londra: Archetype Books. s. 235 aktaran Wertz, J. (2014) Turkey red textile dyeing in Glasgow: a cross-disciplinary investigation into Scotland's bygone industry. *Scottish Business and Industrial History*, 29, pp. 74-97.
- Fink, L. (2002) What is to be Done—In Labor History? *Labor History*, Vol. 43, No. 4, 2002
- Karadağ R. ve Dölen, E. (2007). "Re-Examination of Turkey Red, *Annali di Chimica*", *Società Chimica Italiana* (97): 583- 589
- Koç, Ü. (2009). Ortaçağlardan XVI. Yüzyıl Sonlarına Tekstil Boyacılığı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: VI, Sayı:1*.
- Lowengard, Sarah (2006). *The Creation of Color in 18th-Century Europe, Industry and Ideas Turkey Red*, New York: Columbia University Press and Gutenberg-e. http://www.gutenberg-e.org/lowengard/C_Chap36.html, (12.09.2013)
- Makal, A. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri. A. M. (edt) içinde, *Çalışma İlişkileri Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniveristesi.
- Öğüt, T. (2019). Sanayi Devrimi Başlangıcında İstanbul'da Boyacı Esnafı Örneğinde Tekstil Sanayisinin Durumu. *Fiscaoeconomia*, Vol.3(3), s. 181-197
- Önler, Z. (2015) Türkçede 'Kırmızı' Renk Kavramına İlişkin Adlandırmalar TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi Yıl:3, Sayı:5 Sayfa:17-23 ISSN: 2147- 8872
- Pamuk, Ş., & Williamson, J. G. (2019). *Ottoman De-Industrialization 1800-1913: Assessing the Shock, Its Impact and the Response* <https://www.nber.org/papers/w14763> Erişim Tarihi: 28.08.2023
- Pastoureau, M. (2017) *Red: The History of a Color*, Princeton University Press
- Wertz, H.J. (2017) Unravelling Turkey Red. *Journal for Weavers, Spinners and Dyers*, 262, 7-10
- Wertz, J. (2014) Turkey red textile dyeing in Glasgow: a cross-disciplinary investigation into Scotland's bygone industry. *Scottish Business and Industrial History*, 29, pp. 74-97.
- Yıldırım, L. (2014). "Avrupa Tekstil Baskıcılığının Gelişiminde Türk Kırmızısı'nın Rolü", *Yedi*. (12), 11-22.

İŞLETMECİLİK TARİHİNDE KOLEKSİYONCULUĞUN ROLÜ VE ÖNEMİ: TRT 2 KOLEKSİYONER PROGRAMI İÇERİK ANALİZİ

Kazım MERT

Sakarya Üniversitesi, kmert@sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Koleksiyon, Nostalji, Televizyon Programı, İçerik Analizi

Genişletilmiş Özet

Amaç

Günümüzde biriktirmek, saklamak eylemleri birçok nedenden dolayı hak ettiği karşılığı bulamamaktadır. Söz konusu nedenler arasında “al-kullan-at” davranışının benimsenmesi, kuşak farklılıklarının anlayışlarında ortaya çıkan eskiye özlem ya da sahip çıkma düşüncesinin yaşam merkezinde yer almaması, söz konusu eylemlerin (biriktirmek-saklamak) gerçekleştiren birey ya da kurumların kendilerini anlatacak iletişim araçlarında yer bulamamaları gibi nedenler sayılabilir. Her ne kadar tüketim toplumu anlayışı bu süreçte etkili olsa da hem bireyler için hem işletmeler için hem de toplumlar için geçmiş kavramının yaşanmışlıkları ve birikimleri dar alanda da olsa hiçbir zaman önemini yitirmeyecektir. Çünkü bireylerin kişisel çabaları, işletmelerin kendi tarihlerine sahip çıkma istekleri, sosyal devlet anlayışıyla kültürel sorumluluk anlayışı ile ilgi alanı olmaya devam edecektir.

Bu anlayış içinde TRT 2 kanalında yayınlanan “Koleksiyoner” programı bu konuda önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişin birikimlerini, hatırlarını, adanmışlıkların önemini daha geniş çevreye anlatmak amacıyla yayınlanan koleksiyoner programı önemli bir görev üstlenmektedir. Koleksiyoner programında, koleksiyoncuların yaşam hikayelerini, biriktirdikleri objeler ile ilgili anılarını, ürünlerin sergilendiği mekanların paylaşımlarını ilgilenenleri yormayacak bir şekilde 25 dakikalık programlar halinde her hafta başka bir konunun yer alması ile yayınlanmıştır.

Bu çalışmada, TRT 2’de yayınlanan “Koleksiyoner” programının işletmecilik tarihine katkısı çerçevesinde yayınlanan bölümlerinin konularına göre içerik analizi yapılmıştır.

Teorik alt yapı

İşletmecilik tarihi araştırmaları yazımında yazılı ve sözlü metinler, görseller ve söylemler önemli bir yere sahiptir. Söz konusu kaynakların analizinde birçok araştırma yöntem teknikleri kullanılmaktadır. Bu süreçte başta televizyon olmak üzere birçok sosyal medya iletişim kanallarında yayınlanan belgesellerden yararlanılması işletmecilik tarihi ile ilgili çalışmalara katkı sağlayacaktır. Bu nedenle televizyonda yayınlanan belgeseller, özel konuların incelendiği programlar, bir ya da birden fazla konunun katıldığı programlarda paylaşılan konular ve anılar işletmecilik tarihine katkı sağlamasında önemli rol oynamaktadır. Söz konusu bu programlar hem “toplumsal belleğin” korunmasında hem de “işletmecilik tarihi” ile ilgili çalışmalara katkı sağlayacaktır. Akademik literatürde televizyon ve diğer iletişim kanallarında yer alan program, belgesel ve söyleşilere yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalar sürecinde nitel araştırma yöntemlerinin birçok farklı tekniği kullanılmaktadır. Ülkemizde belgesel kanalı, kültür ve sanat kanalı gibi özelliği, nitelikli kanalların az sayıdadır. Söz konusu bu özellikte yayını sürdüren kanal ve programların izleyicileri de niş pazarı oluşturmaktadır. TRT 2 kanalı da kültür ve sanat içerikli programlara yer vermektedir. Bu programlar arasında “Koleksiyoner” programı toplumsal belleğin önemini vurgulaması bakımından önemli bir program olarak yayınlanmaktadır.

Metodoloji

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma kapsamında içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma TRT 2 kanalında yayınlanan bölümlerin tamamının paylaşıldığı “trtizle” platformunda yer alan 78 bölüm veri olarak kullanılmıştır. Her bir program ortalama 25 dakika yayınlanmıştır. Program içeriği olarak her bölümde farklı bir koleksiyoncuya yer verilmiştir. Program içeriğinde koleksiyoncu ile yapılan söyleşi yer almaktadır. Aynı zamanda programda koleksiyoncunun yaptığı koleksiyonu oluşturan objelerin görselleri paylaşılarak söz konusu objeler ile ilgili hatıralar paylaşılmıştır. Bu kapsamda; yayınlanan bölümlerin koleksiyon konularına göre sınıflandırılmış, programda yer alan koleksiyonların paylaşımının yer aldığı koleksiyon süreci ile anlatımlarının içerik analizi yapılmış, koleksiyon objelerinin sunulduğu mekan ile ilgili bilgiler hakkında sınıflandırmaya yer verilmiş ve her bir bölüm ayrı ayrı analiz edilmiş, program ile ilgili yapılan analizler sonucunda işletmecilik tarihine sağladığı katkılar değerlendirilmiştir.

Sonuç

Teknolojinin gelişim süreci ile iletişim araçlarının farklılaşması televizyona karşı olan bağlılığı ve bağımlılığı kesinlikle azaltmamıştır. Her ne kadar iletişim araçlarının çoğalması bireysel yaşam tercihlerinin ön plana çıkmasına neden olsa da günümüzde televizyon izlemeye karşı ilginin azalmasında ciddi etkisi olmamıştır. Televizyon kanallarında yayınlanan programlar çok farklı ilgi alanı olan hedef kitleyi etkilemektedir. Kültür sanat ve belgesel kanalları her ne kadar niş bir alan içinde kendine yer bulmaya çalışsa da yayınladığı programlar incelendiğinde başta kültür farkındalığının sürdürülmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. Sadece kültürel farkındalığın değil toplumsal belleğin korunmasında da katkısı görmek mümkündür. Bu çalışma ile sözü edilen desteklerin yanında özellikle işletme tarihine katkı sağlayacak görsel paylaşımların (belgesel gibi) tarih bilinci ve farkındalığının oluşturulmasında televizyon programlarının katkısı üzerinde durulmuştur.

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ZARA GÜMÜŞ MADENLERİNİN (ALAKİLİSE, AKMEŞHED ve MADEN DERESİ) İKİ ASIRLIK SERENCAMI

Metin GÜNAY

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, metineyolla@gmail.com

Anahtar Sözcükler: Maden Deresi, Alakilise, Akmeşhed, Zara, Gümüş Madeni

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Zara karyesi (ilçesi) civarında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde faaliyetine başlamış verimli gümüş madenlerinin işletme serüvenine arşiv belgeleri yardımıyla ışık tutmaktır. Sahip olunan yer altı kaynaklarının ülkelerin jeopolitik gücüne büyük katkılar yaptığı yadsınamaz bir gerçektir. Madenlere sahip olmanın, özellikle de kıymetli metal madenciliğinin günümüz dünyasında ekonomik ve stratejik açıdan büyük bir fark yaratması hem ülkelerin hem de işletmelerin bu alanda daha fazla arayış içerisinde olmalarına yol açmıştır. Madencilik sektöründe arama, çıkarma, işleme faaliyetleri ile elde edilen ürünlerin kullanım sahalarındaki gelişme ve değişimler sahip olunan yer altı kaynaklarını daha cazip hale getirmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında yer altı kaynaklarına olan talep giderek artmakta, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını sömürmektedir. Madenlere sahip olmak kadar madenleri işletmek ve elde edilen ürünleri o ülke vatandaşlarının yararına kullanmakta oldukça önemlidir. Bu bağlamda araştırmamız, Zara ilçesi ve civarında faaliyet göstermiş olan gümüş madenlerinin geçmişten günümüze durumunu ele almakta, bu işletmelerin bugün neden faaliyet göstermediğini sorgulamakta ve bu maden işletmeleri üzerinden bazı önerilerde bulunmaktadır.

Teorik Altyapı

Anadolu eskiçağlardan beri çeşitli maden ocaklarının işletildiği bir bölgedir. 10. yüzyılda yaşayan Arap coğrafyacılar Ebu Duleyf, El İstahri ve El Makdisi gibi müellifler eserlerinde, Anadolu'da muhtelif madencilik faaliyetlerinin yapıldığını ifade etmektedir (Yüksel, 1997). Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru göç eden Türkler, başta destanlara konu olmuş metalik madenler (Ergenekon'dan Çıkış Destanı) ve doğal taşlar (Orhun Kitabeleri, mezarlarda kullanılan taşlar ve bengttaşlar vb.) olmak üzere Anadolu'nun maden mirasını kendi tecrübeleri ile birleştirerek maden ürünleri üretmeye devam etmişlerdir. Topkaya ve Bircan (1968: 170)'a göre, Anadolu'daki madencilik faaliyetleri çok daha eski tarihlere; M.Ö. 7000'li yıllara dayanmakta, hatta madenlerin ilk kez ateşte eritildiği ve şekil verildiği yerin İzmir yakınlarındaki Sardes şehri olduğu ifade edilmektedir.

Şüphesiz ki yer altı kaynakları günümüzde olduğu gibi geçmişte de devletlerin ve milletlerin en önemli zenginlik kaynaklarından biridir. Yer altı kaynaklarının varlığı bir bölgeyi daha değerli hale getirmekte, arazi fiyatlarını yükseltmekte, işletilen madenler sayesinde devletin istihdam kapasitesi artmakta, devlet vergi geliri elde etmekte, ayrıca ihtiyaç duyduğu maden ürünleri açısından (özellikle kritik öneme sahip maden ürünleri söz konusuysa; nükleer hammaddeler ve fosil yakıtlar vb.) devletin dışarıya bağımlılığı tamamen ortadan kalkmakta yahut azalmaktadır. Vatandaşlar açısından bakıldığında ise istihdam müreffeh bir yaşam için en temel gereksinimdir. Özellikle sanayileşmemiş kırsal alanlarda bulunan maden işletmeleri, bireylerine ekonomik ve sosyal gelişmesine katkı sağladığı gibi bölgenin de gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Arkeolojik kanıtlar Anadolu'nun farklı bölgelerinde altın, gümüş, demir kurşun, çinko, bakır vb. metalik madenlerle birlikte kil, kaolen ve doğaltaşlar gibi metalik olmayan madenlerin işletildiğini göstermektedir (Ayaz, 2012). Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlarda hakimiyet sağlaması ile bu bölgelerde zaten var olan ya da yeni keşfedilen madenlerin işletmeye alınması neticesinde madencilik faaliyetleri artmış olsa da Amerika kıtasının keşfi, Avrupa devletlerinin Uzakdoğu bölgesi ile Amerika ve Afrika kıtalarını sömürge haline getirmesi gibi etkenlerle bu coğrafyalardan Avrupa'ya altın ve gümüş başta olmak üzere bir çok madenin çok daha ucuz bir şekilde getirildiği görülmektedir (Günay, 2022; 136). İlerleyen süreçte Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar sürecek savaşlarla birlikte büyük toprak kayıpları yaşaması, askeri teknolojilerdeki gelişmeler gibi birçok husus Anadolu'da ki madenlerin önemini daha fazla artırmıştır (Özbay, 2003: 47). Osmanlı Devleti toprak kayıplarına bağlı olarak sektördeki yetişmiş iş gücü kaybına da uğramıştır. Yine de 19. yüzyılın ortalarına kadar, kalay hariç tüm madenlerin üretildiği ve kendi ihtiyaçlarını karşılar durumda olduğu, ancak daha sonraları devletin yaşadığı ekonomik buhran neticesinde işletme imtiyazının özel müteşebbislere, çoğunlukla da yabancılara geçtiği görülmektedir (Tızlak, 1996; 717-718). Nitekim 1861 yılında çıkarılan Maadin Nizamnamesinde maden arazilerinin mülkiyeti hususu ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu nizamnameye göre, Hicaz bölgesi hariç olmak üzere, özel ya da tüzel tüm kişilere taşınmaz mal sahibi olma hakkı verilmekle birlikte yabancıların maden şirketlerine ortak olmasına imkan sağlanmıştır (Bayartan, 2008). Daha sonraki yıllarda başka nizamnameler çıkarılarak madencilik alanında düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde 1942 yılında çıkarılan 4268 sayılı "*Madenlerin Aranması ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun*" ile Osmanlı Nizamnamelerinde düzenlenen bir takım hususlar yürürlükten kaldırılmış ya da değiştirilmiş olsa da, 11 Mart 1954 tarih ve 6309 sayılı Maden Kanunu yürürlüğe girinceye kadar bu nizamnamelerin kısmen yürürlükte olduğu tarihi bir gerçektir (Günay, 2022: 139).

Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden doğal kaynak mirasının geçmişte nasıl değerlendirildiği, arşiv belgeleri ışığında incelenerek günümüzde bu madenlerin durumu ve önemine değinilecektir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden dokümanın incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivi Başkanlığı'na ait web sitesi üzerinden "*gümüş madeni, zara, koçgiri, maden, sim, zer*" vb. anahtar sözcükler kullanılarak tarama yapılmış, Zara karyesinde (koçgiri) tespit edilen madenler ve bu madenlere ilişkin hatt-ı hümayun, arz, kaime, telhis ve tahrir gibi yazışma evrakları ekleriyle birlikte indirilerek okunmuş, günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Zara gümüş madenlerine ait ekleriyle birlikte yalnızca 19 yazışmaya ulaşılmış bunlardan 13 tanesine çalışmada yer verilmiştir. Belgeler üzerinde yapılan incelemeye göre önceleri bir maden emini tarafından idare edilen bu madenlerin daha sonra özel teşebbüse ait bir işletmeciyeye devredildiği ancak merkezi idare tarafından işletildiği süreçle alakalı bir maden emini defterinin arşivde yer almadığı görülmektedir. Bunlara ek olarak araştırma kapsamında Osmanlı madencilik faaliyetleri ile ilgili literatür taraması yapılarak Zara gümüş madenlerinin işletme faaliyetlerinin o günün şartlarında değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Bulgular

Zara Gümüş madenleri, günümüzde hala aynı isimlerle anılan Alakilise (Müslümabat), Akmeşhed (Halk arasında bilinen adıyla Ağmaşad) ve Maden (Maden Deresi) köylerindeki müstakil madenlerden oluşmaktadır.

Bu madenlerde gümüşün yanı sıra kurşun ve az da olsa altın cevheri elde edilmektedir. Kuzeyde Geminbeli Geçidi, Güneyde Sucak, Tepeköy, Adamfakı ve Kılıçköy, Doğuda Maden, Uzuntemür, Karaboğaz ve Beğendik köyleri ile Batıda Şafaklı, Bozkır ve Ahmethacı köyleri arasında kalan ve doğusu günümüzde İmranlı ilçesi sınırları içerisinde kalan bu bölgede bulunan Alakilise, Akmeşhed ve Maden Deresi işletmelerinin yanı sıra muhtelif maden zuhurlarının bulunduğu bilinmektedir.

Arşiv belgelerine göre bölgedeki ilk çalışmanın Maden Deresi köyünde bulunan madende gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ağustos 1814 tarih ve TSMA.e.1219/15 kayıt numaralı belgede *“Hala Sivas Kadısı vezir-i mükerrem saadetli Pehlül Paşa Hazretleri tarafından varid olan bir kıta kaime mefhumunda Sivas Sancağında vaki Zara karyesi semt-i canibinde kain Maden Deresi namıyla müstehir mahalde cevher zuhur eylediğine mebni cevher-i mezkurun ihraç ve imali babında mukaddema emr-i şerif ısdar ve tesyar olunmuş...”* denilerek Sivas kadısı Pehlil Paşa tarafın gönderilen kaimeye istinaden tespit edilen madenin işletmeye alınması için gayret gösterilse de madencilere yeterli destek verilememesi sebebiyle madenin işletmeye alınmadığı, ancak oldukça verimli olduğu düşünülen bu madenin üretim yapabilmesi için civarda bulunan dokuz köyün *“maden-i mebzurarabt ve ilhakı”* irade buyrulmuştur. Yine aynı belgede, madenden elde edilen cevherin içeriğinin tam olarak tespit edilmesi için gerekli çalışmalar yapılarak Darphane-i Amire yetkililerinin duruma nezaret etmesi ve madendeki çalışmalar sonucunda elde edilecek cevhere karşılık ne kadar masraf yapılacağıın tespit edilmesi ferman buyrulmuştur.

22 Nisan 1815 tarih ve C.DRB.12/592-1 kayıt numaralı belgede yukarıdaki fermana istinaden Darphane-i Amire tarafından Es-Seyyid İbrahim Efendi'nin madendeki faaliyetlere nezaret ederek madenden beş-on fırınlık bir cevher çıkarılması, bu cevherlerin ocaklarda eritilerek ayrıştırılması, madenin işletilmesi sebebiyle ortaya çıkacak maliyetin hesaplanması işlerinden sorumlu olarak ilgili madene tayin edildiği ifade edilmektedir.

12 Mayıs 1815 tarih ve C.DRB.12/592-2 kayıt numaralı belgede Daphane-i Amireden Sivas Valiliğine gönderilen emirde *“madencilere iane olunarak maden-i mezkurunnumunesi ahz ve irsal olunmuş ise de bu makule nev zuhur madenin feth? ve küşadı idare buyurulduğu surette evvel emirde maden-i mezburdan beş on fırınlık cevher ihracıyla altı bin ve kıyye hesabıyla beher fırında ne miktar sim ve kurşun husule gelir ve mesarifi ne miktara baliğ olur bilinmek iktiza eylediğine binaen maden hakkında mahir madenci tayindarbhane-i amireden mübaşir irsaliyle taharri olunmak babında bâ hazır-ı hümayun şevket makrun sadır olan ferman-ı ali mucibince Darbhane-i Amireden tayin olunan mübaşir kullarıol canibe azimet ve vüsul ile muayene ve tetkikine mübaşeret etmiş ise de mevsim-i şita tesadüf eylediğinden tamam ocak tanzimi ise ruz-i hazır hululüne mütevakkıf olduğundan...”* denilerek önceki hatt-ı hümayunda verilen emirlerin yerine getirildiği ancak çalışmaların kış mevsimine denk gelmesi sebebiyle maden ocaklarından elde edilen örneklerin doğru bir sonuç vermeyebileceği beyan edilmektedir.

Yine darphane-i Amire tarafından C.DRB.11/531 kayıt numaralı Sivas Valisinin tahriratına atfen yazılan 28 Ekim 1815 tarihli takirde, *“Zara kurbünde zuhur eden madenden çıkarılan külçelerin darphanede eritilerek gümüş ve kurşundan ibaret zengin bir maden olduğu meydana çıkmış ve altın ve bakır zuhuru da melhuz bulunmuş olduğuna mebni sehm konmayarak bir tecrübe devresi olmak üzere madende faaliyette bulunulmasına”* dair karar verilmiştir.

Maden Deresi bölgesinde bulunan maden işletmesiyle ilgili tespit edilen son evrak 23 Nisan 1819 tarih ve TSMA.e.1395/66 numaralı evraktır. Bu evraka göre Sivas Valisine hitaben madenden istenilen verim elde edilemediğinden, madenin masraflarının hasılatından daha fazla olmasından dolayı maden defterinin Dersaadet'e gönderilerek madenin kapatılmasına karar verildiği irade buyrulmuştur.

18 Aralık 1851 tarihli, A.MKT.MHM.41/64-1 kayıt numaralı evraka göre, Zara karyesi Alakilise ve Akmeşhed bölgelerinde yeni bir maden zuhurunun tespit edildiği, bu madenlerden Alakilise köyünde kaim madenin açılması için “*Madenci Pavli (Pulu)*” isimli şahsın görevlendirildiği, ancak bu kişi nezaretinde herhangi bir çalışma yapılmadığı, madenin açılması ve elde edilecek numunelerin Darphane-i Amire İdaresine gönderilmesi için Sivas Valisine hitaben bir tezkere yazıldığı görülmektedir.

15 Mart 1852 tarihli MB.İ.7/61 kayıt numaralı Mabeyn-i Hümayun iradesine göre “...*Tevafuk eylediği halde maden-i mezkurun kiremit imaline sarf-ı mesai eylemesi ve sayasının tekidiyle vali-i müşarünileyh bendelerine bu babda inayet ve ikdamını...*” denilerek Alakilise madeninden elde edilen gelirin kiremit imali için kaynak olarak kullanılması konusunda Sivas Valisine hitaben emir verilmekte, ek olarak A.AMD.36/61 kayıt numaralı evrakta “...*maden-i mezkurun kiremit imaline harf-i mesai eylemesi kasabanın tekidiyle vali-i müşarünileyh bendelerine bu babda gayret ve ikdamını...*” denilerek bu talebin halktan geldiği ifade edilmektedir.

3 Temmuz 1853 tarihli MB.İ.10/145 kayıt numaralı evrakta Sivas Valisi Mehmed Hamdi Paşa tarafından idare edilen Akmeşhed ve Alakilise adlı mahallerde bulunan madenlerin işletilmesi masrafının Nazır Hüseyin Bey tarafından bildirildiği ve madenin Hazine-i Hassa tarafından idare edilmesinin münasip olacağı bildirilmektedir.

30 Ağustos 1853 tarihli TSMA.e.1220/64 kayıt numaralı belgede ise Vali Mehmed Hamdi Paşa tarafından Sivas vilayetinde bulunan madenlerle ilgili mufassal bilgi verilmiş, Darphane-i Amire`den işletme akçesi talep etmiştir. Alakiliseve Akmeşhed madenlerinden gümüş, kurşun ve altın cevherleri elde edildiği, kendisinin bu madenlerle ilgili sıkı çalışması sonucunda madenlerdeki masrafın yarıya indirildiğini belirtmektedir. Alakilise ve Akmeşhed madenlerinin ormanlara yakın olduğunu, hatta madencilerin konaklama alanlarının, kal ve izabe işlemlerinin yapıldığı ocakların orman içinde olduğunu ifade ederek bu tip bir madenin kolaylıkla bulunamayacağı, bir iki yıl içerisinde bu madenlerin çok karlı işletmeler haline geleceği ifade etmektedir.

30 Kasım 1861 tarih ve HH.THR.1253/19 kayıt numaralı Hazine-i Hassa İdaresi tarafından yazılan tahrirde, Alakilise ve Akmeşhed madenlerinden önceki iki yılda elde edilen 82,5 kıyye (82,5 kıyye*56,452 kg =4657,29 kg) kurşunun Dersaadet`e götürülmesi için yazılan yazıya istinaden verilen cevapta; mezkur maden miktarının az olması sebebiyle mahallinde muhafaza edilmesi irade buyrulmaktadır.

Sivas Valisi Mehmed Hamdi Paşa`nın belirttiği bu durumun aksine Alakilise ve Akmeşhed madenlerinin zaman içerisinde kapatıldığı 23 Aralık 1862 tarih ve A.MKT.NZD.465/38 kayıt numaralı belgede ifade edilmektedir. Ayrıca Madenci Pavli isimli kişinin madenlerin işletilmesi işinin kendisine verilmesi talebi bu belgede dile getirilmiştir.

Maden Deresi, Alakilise ve Akmeşhed madenleriyle ilgili elimizdeki son belge 24 Ekim 1865 tarihli ve İ.MVL.541/24304 kayıt numaralı belge ve eklerindir. Bu belgelere göre, Alakilise ve Akmeşhed madenlerinin işletmesinin madenci Pavli`ye verilmiş olduğu, ancak Pavli`nin üç senedir herhangi bir üretim yapmamış olduğu, madenin mezbur müdürü olan Arslan Bey`in de bu görevini bırakarak memleketine gittiği ifade edilmektedir. Bu durum üzerine Koçgiri (Zara) meclis azalarının muvakkaten (geçici bir zaman dilimi için) Foti isimli kişiyi ustabaşı tayin ettiği, ayrıca liyakat sahibi olduğu ifade edilen Ömer Efendi`nin Koçgiri Meclisi azaları tarafından 400 kuruş maaşla maden müdürü olarak tayin edildiği, ayrıca maden işlerinde kullanılmak üzere Ömer Efendi emrine 20 bin kuruşluk bir tahsisatın gönderilmesi talep edilmiştir.

Sonuç

Anadolu coğrafyası birçok maden ve maden işletmesinin bulunduğu bir bölge olması sebebiyle binlerce yıldır yapılan madencilik faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak rezervlerin tükenmiş ya da azalmış olması mümkündür. Nitekim tarihteki örnekler de bunu teyit etmektedir. Maden Deresinde bulunan gümüş ve kurşun açısından zengin madenin işletme faaliyetlerinin yalnızca beş yıl (1814-1819) kadar devam ettiği belgelerin içeriğinden anlaşılmaktadır. Alakilise ve Akmeşhed madenleriyle ilgili son elde edilen son yazışma 1865 tarihli olup bu tarihten sonra faaliyetlere yönelik her hangi bir kayıt bulunamamıştır.

Günümüzde bu madenler atıl durumda olup bölgede krom başta olmak üzere bir takım madencilik faaliyetleri yürütülmeye devam etse yüz elli yıl kadar önce bu civarda gümüş madeni olduğu hemen hiç kimse tarafından bilinmemektedir. Daha önce işletilmiş ama başta verimsizlik olmak üzere çeşitli sebeplerle terk edilmiş olan maden sahalarının yeniden işletilmeye alınması mümkündür. Maden arama, çıkarma, ayırıştırma tekniklerinin ve teknolojilerinin değişmesi, madenlerin kullanım sahalarının artması ve çeşitlenmesi, daha büyük çaplı maden işletmeciliğinin yapılabilir hale gelmesi, yetişmiş insan gücünün ve enerjinin eskiye kıyasla daha kolay temin edilebilmesi gibi hususlar ünümüz madenciliğinin oldukça farklı bir duruma evrildiğini göstermektedir. İşte bu sebeple Zara Gümüş madenleri ve benzer maden sahaların yeniden gözden geçirilmesi, madenlerdeki verimlilik olgusunun günümüz şartlarında tekrar değerlendirilerek bu tip alanların ekonomiye kazandırılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Yaklaşık 150 yıllık bir dönemi karanlıkta kalan bu maden işletmelerinin hikayesini tam olarak ortaya çıkarabilmek için arşivde ve sahada ayrıntı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu araştırmada kullanılan belgeler faaliyetlerin bir kısmını yansıtmakta ve dönem hakkında bilgi vermekte olup daha ayrıntılı bilgilerin maden emini defterine ulaşmakla mümkün olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca sahada çalışmalar yaparak madenlerin ekonomik uygunluğunu yeniden gözden geçirmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Arşiv Belgeleri

COA.A.AMD.36/61

COA.A.MKT.MHM.41/64-1

COA.A.MKT.NZD.465/38

COA.C.DRB.11/531

COA.C.DRB.12/592-1

COA.C.DRB.12/592-2

COA.HH.THR.1253/19

COA.İ.MVL.541/24304

COA.MB.İ.10/145

COA.MB.İ.7/61

COA.TSMA.e 1219/15

COA.TSMA.e 1395/66

COA.TSMA.e.1220/64

Kaynakça

Ayaz, M.E. (2012), Sivas'ın Jeolojisi, Maden Potansiyeli, Jeotermal Enerji Kaynakları ve Değerlendirilme Durumları, Maden Kenti Sivas Zirvesi-II Bildiriler Kitabı, SivasValiliği,48-78, Sivas.

Bayartan, M. (2008). XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 10(1): 137-155.

Günay, M. (2022). Osmanlıda Madenciler Maden Hukuku ve Madencilik Sektöründe Yaşanan Problemler. Yönetim ve Örgüt Tarihi Dergisi, 1(2): 135–150.

Özby, R. D. (2003). 19. Yüzyılda Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Konya. (Tızlak, 1996; 717-718).

Topkaya, M. ve Bircan, A. (1968). Türkiye Madencilığının Tarihçesi. Bilimsel Madencilik Dergisi, 7(3): 170-174.

Yüksel, H. (1997). Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri, Dilek Matbaası, Sivas

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE UNUTULMAYA YÜZ TUTMUŞ EL SANATI MİSK SABUNCULUĞUNUN EDİRNE'DEKİ AİLE İŞLETMELERİ BAĞLAMINDA GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

Özge Alev SÖNMEZ ÇALIŞ¹

İlknur ESKİN²

Enver Erdinç DİNÇSOY³

¹ Trakya Üniversitesi, ozgesonmezcalis@trakya.edu.tr

² Trakya Üniversitesi, ilknurkeskin@trakya.edu.tr

³ Trakya Üniversitesi, erdincdincsoy@trakya.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Misk Sabunu Yapımı, Aile İşletmesi, Edirne

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmada unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarından olan misk sabunculuğu yapıp satan 2000'li yılların başında faaliyet göstermeye başlamış ve halen daha varlığını devam ettiren işletmelerin kuruluşlarından günümüze değin gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır.

Teorik alt yapı

Aile işletmesi kavramı, bir veya birden fazla aile üyesinin işletmenin sahipliğini ellerinde bulundurduğu ve işletmenin yönetimi ve faaliyetleri üzerinde etkili ve kontrol sahibi oldukları işletmeleri ifade etmektedir (Yazıcıoğlu ve Koç,2009:498). Aile işletmesi kavramı literatürde aile katılımına ve ailenin işletmeye sahip olmasına odaklanmıştır. Bu konuyla ilgili yapılan tanımda ortak olan unsurlar ailenin, işletmenin ve işletmeyi kuranın aile işletmesinin bileşenleri olarak görülmesidir (Chua vd.,1999). Aile işletmeleri küçük ölçekli olabildiği gibi büyük ve çok uluslu şirketler de olabilmektedir. Aile işletmelerinin genellikle ailenin değerleri, vizyonu ve iş kültürü gibi özellikleri vardır. Bu çalışmada Osmanlı döneminden bu yana unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarından misk sabunu üretimini ve satışını yapan Edirne'deki aile işletmelerine odaklanılmıştır.

Metodoloji

Araştırmada nitel vaka çalışması türlerinden olan organizasyonların geçmişini inceleyen durum çalışması yapılmıştır. Organizasyonların geçmişlerini inceleyen durum çalışması belirli organizasyonlara odaklanarak, organizasyonların gelişim süreçlerini ele almaktadır (Aytaçlı,2012:4). Bu çalışmada organizasyon olarak kastedilen aile işletmeleridir. Ayrıca işletmelerin tarihine ilişkin yapılacak vaka çalışması ile belirlenen işletmelerin zaman içerisindeki gelişimleri incelenmektedir. Böylelikle belirli bir vakanın tarihsel perspektifte bütüncül betimlenmesi ve analizi sunulmaktadır (Merriam, 2013: 46). Vaka çalışmalarında veriler katılımcılarla yapılan mülakatlar, gözlemler, dokümanlar ve sesli-görsel materyaller aracılığıyla toplanmaktadır (Creswell, 2013: 271). Bu durum çalışması için üç aile işletmesi sahipleri ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Mülakatlar MAXQDA programında analiz edilmiştir. Araştırma için Trakya Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 20.04.2022 tarih, 04/17 sayılı yazı ile izin alınmıştır.

Hipotezler

Bu araştırmanın örnekleme, araştırmanın yapısı ve amacına en uygun örnekleme yöntemi olarak görülen, amaçlı örnekleme tekniği ile seçilmiş katılımcılardan oluşmaktadır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı bir şekilde, bilgi açısından zengin durumların seçilerek

derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanımakta ve belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya birden fazla özel durumda çalışılmak istendiğinde tercih edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014:90). Aynı zamanda araştırmada amaçlı örnekleme ile beraber kartopu örnekleme tekniği de kullanılacaktır. Kartopu örnekleme tekniği ile de amaçlı örnekleme tekniğiyle ulaşılan kişilere başka kimlerle de görüşebileceğini sorarak yeni bilgiler edinilmesidir (Baltacı,2018:253). Araştırmacı, amaçlı örnekleme tekniğiyle ulaştığı kişilerin sayesinde başka kişilere de ulaşabilirse kullanılan örnekleme yöntemi kartopu örnekleme yöntemi olmaktadır (Creswell, 2013). Amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilecek olan ve bu araştırmanın örnekleminde yer alacak katılımcıların Edirne’de misk sabunculuğunda faaliyet göstermiş işletme sahibi olması dikkate alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın ana sorusu: “Edirne ilindeki misk sabunculuğunda faaliyetgösteren işletmelerin tarihsel süreçte iş süreçlerinin evrimi nasıl gerçekleşmiştir?” sorusudur. Bu ana sorudan yola çıkarak katılımcılara işletmenin kuruluşundan bu yana ekonomik varlığını nasıl sürdürdüğü, bu tarihsel süreçte çalışma hayatlarında ne gibi değişiklikler meydana geldiği gibi yarı yapılandırılmış mülakat soruları sorulmuştur. Öncelikle mülakatlar ses kayıt cihazında kaydedilmiş ve daha sonra ses kayıtları Microsoft Office Word’e aktarılarak deşifre edilmiştir. Word dosyasına kaydedilen mülakat verileri MAXQDA programına yüklenerek kodlamalar yapılmıştır. Kodlamalarla birlikte temalar belirlenerek analizler gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak Edirne’de 2000’li yılların başından itibaren üç aile işletmesinin de önceki işletmelerini kapatıp işletmelerinin faaliyet alanlarını misk sabunculuğu üzerine devam ettirdikleri tespit edilmiştir. Misk sabunculuğunun bu dönemden sonra daha fazla önem kazanmasında dönemin Valisi Fahri Yücel’in başlattığı Edirne halk eğitim merkezinde misk sabunculuğu öğrenimini yaygınlaştırma amaçlı kursların etkisi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Edirne'nin son yıllarda popüler turizm destinasyonlarından biri olması nedeniyle turistik ürünlere olan talebin artmasının işletmelerin sabun üretimi faaliyetlerini sürdürmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aytaçlı, B. (2012). Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,3 (1),1-9. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduefebder/issue/33889/375231>.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 231-274.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Geliştirilmiş 17. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Chua, J. H., Chrisman, J., Sharma, P. (1999). Defining the family business by behavior. Entrepreneurship Theory and Practice, 23(4), 19-39. <https://doi.org/10.1177/104225879902300402>.
- Creswell, John W. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri, 5 Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, Siyasal Kitabevi.
- Merriam, Sharan B. (2013). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber, Nobel Yayın.
- Yazıcıoğlu, İ. & Koç, H. (2009). Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 497-507. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61797/924432>

KARAYOLU TAŞIMACILIĞINDA BİRİCİK ÖRNEK OLARAK “DEVLET OTOBÜS KAMYON SERVİSLERİ TRABZON İRAN TRANSİTİ” İŞLETMESİ

Kemal KARAYORMUK

Afyon Kocatepe Üniversitesi, kyormuk@aku.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Devlet işletmeciliği, otobüs, yol, karayolu yolcu taşıma, demiryolu

Genişletilmiş Özet

Karayolu taşımacılığı insanlık tarihinin en eski ve antropolojik olarak da en doğal taşımacılık yöntemidir. Tekerleğin icadı uygarlık tarihi için en çok vurgulanan değişim aşamalarından birisidir. İnsanlık tarihi ve medeniyeti ticaret yolları üzerinde geliştiği söylenebilir. Ancak tekerleğin üzerinde gideceği yolun imal edilmesi çok kolay olmamış ve aşılması gereken coğrafik koşullar bağımlı kalınmıştır. Bu nedenle uzun süre hayvanlar ile yapılan taşımacılık devam etmiştir. Motorlu araçların ve lokomotifin devreye girmesi işleri kolaylaştırmış, havayolu ve deniz yolunun gelişmesi karayolu taşımacılığının alternatifi olarak düşünülse de karayolu taşımacılığının stratejik üstünlüğü olan kapıdan kapıya ulaşımı sağlayabilme özelliği nedeniyle diğer taşıma türlerinin tamamlayıcısı olarak önemini korumaya devam etmektedir (Doğan,2015).

Ülkemizde karayolu yolcu taşımacılığı sektörü kurumsal olarak, bir motorlu karayolu vasıtası ile yapılmaya başlanması cumhuriyet tarihi ile yaşıt sayılabilir. İlk karayolu yolcu taşımacılığının bir işletmeci tarafından yapılması 1926 yılıdır. Yine şehiriçi motorlu karayolu yolcu taşımacılığı kurumsal olarak motorlu bir araçla yapılması İETT işletmeleri tarafından 1927 yılında başlanılmıştır. Ancak, burada kurumsal olmayan taşımalar diye nitelendirilebileceğimiz otomobil ve o zamanki tabir ile posta olarak nitelendirilen ve dolduğunda hareket eden karayolu insan taşımacılığının kurumsal olmayan örneklerinin tarihi cumhuriyet öncesinde başlamıştır bu farklı bir araştırma konusudur (Şenbil,2016).

Amaç

Bir araştırmanın doğabilmesi için en önemli aşamalardan birisi araştırma sorusunun üretilebilmesidir. Üstlendiğim bazı görevler nedeniyle Türkiye karayolu yolcu taşımacılığı sektörü ile profesyonel olarak ilgilenme şansı buldum. Karayolu yolcu taşımacılığı sektörü kendi içerisinde tarifeli (şehirlerarası-yurtdışı), tarifersiz (şehirlerarası-yurtdışı), öğrenci-personel taşımacılığı ve kentiçi taşımacılık olarak dört alt modda dünya literatüründe temel bir ayırım söz konusudur (Özoğul&Demirci,2021). Bu çalışmada tarifeli taşımacılık türü esas alınacaktır. Tarifeli taşımacılık halk arasında şehirlerarası biletli yolcu taşımacılığı olarak günlük hayatımızda yer almaktadır (). Sektör özellikle 2000’li yıllara kadar Türkiye’nin net en büyük organize taşıma modudur(Kara,vd,2009). 2000’li yıllardan itibaren havayolu ve yüksek hızlı tren taşımacılığı nedeniyle sektör bir küçülme ve değişim yaşamaktadır. Bu değişim ve dönüşüm sektörün “biz yaklaşık 75 yıl bu ülkenin temel taşıma omurgası vazifesini gördük” bakış açısıyla kendini yeniden konumlama konusunda atalet gösterip geçmişe sığındığı bir söylem geliştirmiştir. Yine sektör özellikle Ankara’da hükümet nezdinde yapılan tüm lobi toplantılarında devamlı karayolu yolcu taşımacılığının devlet desteği olmadan yürütüldüğünü, devletin hiçbir dönem sektörde oyuncu olarak yer almadığını, devletin diğer taşıma modları olan deniz, demiryolu ve havayolunda kendi işletmelerini ve özel işletmeleri çeşitli şekillerde sübvansе ettiğini ifade ettiklerine şahit oldum. Bu söylem o kadar çok tekrar edildi ki bu söylemin doğruluğunu araştırma gereğini hissettim.

Teorik alt yapı

Bu saiklerle çalışma konusu olarak, devlet tarafında kurulan ilk karayolu yolcu ve yük taşıma işletmesinin kurulma nedenlerinin ve işletilme prosedürlerinin ve işletme kurulma nedenlerinin ortadan kalkmasının dinamiklerinin bir işletme tarihi çalışmasına konu olabileceğini varsayarak başladım. İşletme tarihçiliğinin ülkemizde çok yeni bir alan olarak çalışılmaktadır, özellikle kurumsal olmayan bir sektörde araştırma yapmak kendi içinde zorluklar barındırmaktadır. Bu alanın cazibesinin artması ve ülke tarihinde yer alan işletmelerin bilimsel çalışmalara konu olması bilim alanına katkı sağlayacağını öngörerek bu çalışmayı yapmaya karar verdim. Yaptığım arşiv araştırmalarında karşıma farklı sonuçlar çıktı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin demiryolu ağırlıklı bir ulaşım politikası izlediği tüm kaynaklarda ve hatta 10.yıl marşında geçmektedir. Ancak, yaptığım araştırma sonuçlarında devletin şehirlerarası otobüs işletmeciliği yapmak üzere kanunla şirketler kurduğu ve bunların resmi gazetede yayınlandığını gördüm. Karşıma biricik bir örnek olarak karşıma 5 Mayıs 1937 yılında çıkarılan 3163 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü İdaresince Trabzon - İran yolu üzerinde otobüs, kamyon ve otomobil işletilmesi hakkında kanun" ile kurulan "DEVLET OTOBÜS KAMYON SERVİSLERİ TRABZON İRAN TRANSİTİ" isimli bir işletmenin kurulmuştur.(Resmi Gazete,Sayı:3601,1937). Kurulan işletmenin bir devlet kurumu olması ve faaliyetlerini sürdürebilmesi için bir nizamname çıkarılmıştır. Resmi gazetenin 20 Aralık 1937 tarih ve 3707 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Trabzon - İran yolu üzerinde Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne Otobüs kamyon ve otomobil işletilmesi hakkında nizamname" ile kurumsal bir yapıda faaliyetlerin sürdürülmesinin alt yapısı oluşturulmuştur(Resmi Gazete,Sayı:3707,1937).

Ancak bu işletmenin kurulması genç cumhuriyetin o günün koşullarında bazıları yakın tarihimize kadar ulaşan Sümerbank, Demir-çelik fabrikaları, çimento fabrikaları gibi bazı oluşumlardan farklı motivasyonlarla kurulduğu görülmektedir (Aytemur,2010). Trabzon-Tebriz ticaret yolu tarihi İpek Yolu'nun bir parçasıdır (Odabaşoğlu,1995). Trabzon Tebriz yolu tarihi bir yol olarak yüzyıllarca deve katarları ile doğu ile batı arasında bir ticaret, siyaset ve ekonomik işbirliği ya da rekabeti köprüsü olmuş, alternatif yolların devreye girmesi bölgesel ekonomik çıkarların yeniden dağıtımına bir cevap olarak devreye alınmıştır. (Çelik,2022). Trabzon-Tebriz yolunun önemi konusunda yolun işletme haklarının özel bir girişimci tarafından satın alınması girişimleri literatürde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin demiryolu ile başlayan imtiyazlar döneminde ilk karayolu yapıp işletme imtiyazı Beyrut Şam arasında 1859 resmi olarak başlayıp 1863 yılında işletmeye açılan yoldur. 50 yıllık süre ile işletme imtiyazı verilen Beyrut-Şam güzergahında 112 km'lik bir karayolu yapıp işletme imtiyazı Fransız Vicomte Edmond de Perthuis'a verilmiştir. Bu dönemde başka yol imtiyazları girişimleri de olmuştur. Bunlardan birisi Laurent Reboul isminde Trabzon'da ikamet eden Fransız asıllı bir girişimcinin Trabzon-Erzurum arasında araba ulaşımına uygun bir yol yapmak ve işletmek üzere bir imtiyaz teklifi vermesidir. Konu Erzurum yolunun stratejik olarak değerlendirilmesi neticesinde kabul edilmemiştir (Yılmaz,2020).

Bu yol alternatifleri arasında İran'ın kuzeyini batı ya ve batı pazarlarına bağlayan en kısa yoldur. Burada öncelikle uluslararası ilişkiler ve Trabzon Tebriz yolunun Türkiye İran ilişkileri ve Rusya, İngiltere gibi bazı büyük devletlerle bir yarışın olduğu görülmüştür (Orhan,2020). Cumhuriyet öncesi 1900'lü yıllara kadar alternatifsiz olan bu yol alternatiflerine göre her anlamdan en kısa yol olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Rusya'nın bu ticareti kendi lehine çevirme adına yaptığı demiryollarına rağmen Trabzon Tebriz yolu önemini yitirmemiştir. Trabzon Tebriz arasına bir Demiryolu yapımı ülke Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve Cumhuriyet döneminde de hep planlanmış ve gündemde olmuştur. 1939 yılında Erzuruma gelen Demiryolu hizmetine rağmen 2023 yılı itibari ile halen Trabzon ilinde demiryolu gelmemiştir.

Trabzon Tebriz yolunun 1930'lu yıllarda İran ile Türkiye arasındaki sıcak ilişkiler nedeniyle de canlandırılmaya çalışıldığı ve İran Şahı'nın ziyareti ile yolun iyileştirilmesi ve yolda çalıştırılmak üzere bir otobüs ve kamyon filosu oluşturulması fikri geliştirilmiş, ilk önce iki ülkenin ortak bir şirket kurması konusunda anlaşılmasına karşın, uygulamada Devlet Demiryolları ve Liman İşletmeleri Umum Müdürlüğü ne yetki verilerek (Evcin,2014), bağlı bir işletme kurulmuştur. Bu kuruluşun amacının yük ve yolcu taşımacılığı yapmak üzere kurulması nedeniyle 1936 yılı ek bütçesine Nafia Vekaleti adına konan 280.000 TL bütçe ile yolun motorize hale getirilmesi hedeflenmiştir. Yine Yolun yapımı için 490.000 TL bütçeye ödenek koyulmuştur (Başkaya,2021)(Resmi Gazete,Sayı:3333,1936). Burada dikkat edilmesi gereken devletin yolun işlerliğine verdiği önemdir. Reisicumhur Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisinin beşinci devrenin üçüncü yılı açılış konuşmasında; yolun çalışması için o gün için yapılan büyük fedakarlıklara vurgu yaparak "Demiryollar inşaatımızın inkişafı, İran transit yolunun inkişafına ve motorize edilmesine de hizmet etmiştir" diyerek nutkunda yer vermiştir (Resmi Gazete, Sayı:3748,1937).

İşletme faaliyetlerine 19 Haziran 1937 yılında Busing marka 24 kamyon, 13 kişilik 8 otobüs ile başlamıştır (Trabzon Yeni Yol Gazetesi,1937) (Balamir,1971). 1937 yılına ait geçici kadro sayısı 125 kişilik bir personel ile faaliyetlere başlamıştır. Personelin dağılımın bakıldığında 1 İşletme amiri, 5 kalem personeli, işletme servisinde görevli 100 personel tahsis edilmiştir, 100 personelin 76 adeti şoför ve muavin kadrosudur. Atelye servisinde 18 işçi çalışmaktadır (Kararlar Müdürlüğü, Sayı:6/1071,1937). 1937 yılı personel dağılımına baktığımızda ise personel sayısının 125 kişide sabit kaldığı görülmektedir. Örgütlenme yapısında değişikliğe gidildiği yeni birimler ve pozisyonlar oluşturulduğu görülmektedir. Derecesi 6/1 olan İşletme amiri kadrosunun kaldırıldığı görülmektedir. Kalem birimi kaldırılmış yerine ticaret ve hasılat ile muhasebe olarak 2 yeni birim oluşturulmuş, kalemde 5 adet personel çalışırken oluşturulan 2 yeni birimde personel sayısı 4 adet personel istihdam edilmiştir. İşletme servisi birimi cer ve hareket olarak 2 ayrı birime ayrılmıştır, daha önce 100 olan personel sayısı 118 adete yükselmiştir. Yine yeni olarak hekimlik ve hukuk birimleri kurulmuştur (Resmi Gazete, Sayı:3919,1938).

1938 yılı personel dağılımına baktığımızda ise personel sayısının 146 kişiye ulaştığı görülmektedir. Örgütlenme yapısında değişikliğe gidilmediği görülmektedir. 1937 yılında gececi kadro tahsisinde yer alan ve 1937 yılında asli bütçede lağv edilen derecesi 6/1 olan işletme amiri yerine 1938 bütçesinde derecesi 4 olan işletme müdürlüğü kadrosu oluşturulmuştur. Ticaret ve hasılat ile muhasebe biriminin 4 adet olan personel sayısı 7 adete çıkarılmıştır. Cer ve hareket biriminin 118 olan personel sayısı 126 adete yükselmiştir. (Resmi Gazete, Sayı:3919,1938). 1953 yılında ise personel sayısı 9 kişiye kadar düşmüştür (Resmi Gazete, Sayı:8347,1953).1954 yılından itibaren herhangi bir bütçe ayrılmadığı da görülmektedir. 1937-1947 yılları arasında işletmenin gelir ve giderlerine bakıldığında, gelirin 1.058.089 TL gerçekleşirken, gider kaleminin 2.349.009 TL olduğu ve arada 1.290.920 TL eksi Bakiye zarar oluştuğu görülmektedir (Diniz,1948).

Metodoloji

Bu çalışmada bu işletmenin kurulmasının sebeplerinin yanında işletilmesi için yapılan çalışmaların incelenmesinde nitel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Kullanılan veriler birincil veri kaynaklarıdır. İkincil verilere ulaşma şansı bulunamamıştır. Kuruluşun devlet işletme olması ve resmi gazete arşivine ulaşılabilir olmasının yanında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarınca basılan Demiryolları Dergisi sayılarının tümüne kişisel ilişkilerle dijital nüshalarına ulaşılarak birincil veri seti güçlendirilmiştir. Yine diğer birincil veri kaynakları ile çalışma tamamlanmıştır.

Sonuç

Devlet işletmeciliği özel girişimin gücünün yetmediği yada yeterli kar elde edemeyeceği alanlarda kendini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu ve benzer sorunlar nedeniyle devlet girişimciliği ile ülkenin ekonomik gelişmesini üstlenmiştir. Bunun yanında bazı siyasi ve ekonomik nedenlerle işletmecilik alanında faaliyet gösterilmesi gerekmekte, devletinde gücünün yetmediği alanlarda ikame işletmecilik türleri ile siyasi ve ekonomik gelişmeler yakalanmaya çalışılmıştır. Çok zor coğrafik bir hat olan Trabzon Tebriz hattında bir demiryolu inşa etmeye gücü yetmeyen yada daha öncelikli alanlarından sırasının gelmediğini düşündüğümüz bir ekonomik ve tarihsel olarak kendini ispat etmiş bir ticari koridora alternatif bir işletme kurarak can vermeye çalışılmıştır. Devletin şehirler hatta ülkeler arası bir karayolu işletmeciliğini yapmaya çalışmasının ülkemiz için tek örneğinin bir işletme tarihi çalışmasına konu olması çok değerlidir. Bu çalışma konu ile ilgili daha geniş akademik çalışmaların önünü açabilecektir. Devlet işletmeciliğinin özel girişimlerle rekabeti çok tartışmalı bir alandır. Karayolu insan taşımacılığı tüm Dünya’da kamunun düzenleme konusunda sıkıntı çektiği özel girişimin arasında çok sert rekabet edildiği bir alandır. “Devlet Otobüs Kamyon Servisleri Trabzon İran Transiti” işletmesi kendisini kuran Devlet Demiryolları işletmesinin ruhunun üflendiği bir işletme görüntüsü çizmektedir. Bu işletmenin karayolu yolcu taşımacılığı yapan (otobüs) işletmelerini ne kadar etkilediği önemli bir soru olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle örgüt yansı ve kadro pozisyonlarının dönemsel etkilerinin olduğu öne sürülebilir. Bu işletme kurulurken geçici bir bakış açısı ile kurulduğunu söylemek iddialı olacaktır. Ancak, bu hatta hem özel girişimlerle rekabet etmiş ve 2.Dünya savaşı gibi zor bir dönemde faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak, savaş sonrası gelişen yeni alternatif yollar karşısında varlığı günden güne eriyen bir işletme olmuştur.

Kaynakça

Makale

Balamir, A.Lütfü (1971). Trabzon_İran transit yolu ve TCDD otobüs İşletmeciliği, Demiryollar Dergisi, (544):18.

Başkaya, Muzaffer (2021). Üçüncü umum müfettişliğin kuruluşu ve trabzon’un sorunlarının çözümü adına yapılan hamleler, Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7(44):1653-1665.

Çelik, Şemsettin (2022). Cumhuriyet döneminde İran transit ticaretini geliştirme çabaları (1923-1950), İran Çalışmaları Dergisi, 6 (1), 27-61 . DOI: 10.33201/iranian.1091205

Diniz, Vedat (1948). Beynelmillel rekabete doğru transit hattımız, Demiryollar Dergisi, Eylül-Aralık ,(275-278):17-21.

Evcin, Erol (2014). Türkiye cumhuriyeti’nin ilk yıllarında turizm ve tanıtma faaliyetleri. Atatürk Yolu Dergisi, 14: 23-81.

Özoğlu, Buket & Demirci, Sercan Bayram (2021). Türkiye’de karayolu taşımacılığının değerlendirilmesi: Bir literatür taraması. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (2) , 670-687 . DOI: 10.25287/ohuibf.863230

Solak, Ali Osman (2014). Türkiye otobüs ile şehirler arası tarifeli yolcu taşımacılığı sektörünün rekabet düzeyi. Rekabet Dergisi, (60),40-77.

Kitap

Aytemur, Janset. Özen. (2010). Türkiye’de yönetim düşüncesinin erken dönemleri: Sümerbank (1930-1945).İstanbul:Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Doğan, Alpaslan (2015). Karayolu yolcu taşımacılığı. İstanbul:Nobel Akademik Yayıncılık.

Şenbil, Metin (2016). Önce kamil koç vardı Türkiye’nin şehirlerarası ulaşımına damgasını vurmuş bir şirketin öyküsü. İstanbul: Tarih Vakfı.

Kara, Hakan & Özcan, Ekrem & Yıldırım, Mustafa (2009), Türkiye otobüs işletmeciliği, İstanbul:Rota Yayınları

Kitap Bölümü

Odabaşıoğlu, Cumhuriyet (1995). Trabzon-İran transit nakliyesi. Ekmeleddin İhsanoğlu & Mustafa Kaçar (Ed.). Çağını yakalayan Osmanlı! Osmanlı devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri, (S.441-482) İstanbul: İslam Tarih Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi

Turan, Orhan (2020).Trabzon-İran transit ticaret yolu (İngiliz konsolosluğunun kasım 1942 tarihli bir raporu). Mehmet Okur, & Ülkü KÖKSAL & Volkan AKSOY(Ed.), Geçmişten günümüze Karadeniz'de ulaşım,(s:271-300),Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları

YILMAZ, Özgür (2020),Trabzon-Erzurum yoluna dair akim kalan yabancı bir girişim: laurent reboul'ün yol imtiyaz talepleri. Mehmet Okur, & Ülkü KÖKSAL & Volkan AKSOY(Ed.), Geçmişten günümüze Karadeniz'de ulaşım,(s:235-270),Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları

T.C. Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, Trabzon - İran hududu transit yolu üzerindeki otobüs, kamyon ve otomobil işletmesi hakkında kanun layihası ve Nafia ve Butçe encümenleri mazbataları (I/760),Sayı:6/1071,30.3.1937

Resmî Gazete, Devlet demiryolları idaresince Trabzon - İran yolu üzerinde otobüs, kamyon ve otomobil işletilmesi hakkında kanun, 11.05.1937, Sayı: 3601.

Resmî Gazete, Trabzon - İran yolu üzerinde Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne Otobüs kamyon ve otomobil işletilmesi hakkında nizamname, 20.12.1937, Sayı:3707

Trabzon Yenyol Gazetesi, 19 Haziran: Trabzon İran transit nakliyatı bugün başlıyor, 19.06.1937,Sayı:2385

“STATE BUS AND TRUCK SERVICES TRABZON-İRAN TRANSIT” ENTERPRISE As a Unique Example in Road Transportation

Abstract

Road transportation is the oldest and also anthropologically the most natural transportation method in the history of humanity. Invention of the wheel is one of the most emphasized stages of change in the history of civilization. It can be said that human history and civilization have developed on trade routes. However, the road on which the wheel will travel has not been very easy to produce, and it was dependent on the geographical conditions that had to be overcome. For this reason, transportation continued for a long time by using animals. The introduction of motor vehicles and locomotives has made things easier, and although the development of air and sea transportation is considered as an alternative to road transportation, it continues to maintain its importance as a complement to other types of transportation due to its ability to provide door-to-door transportation, which is the strategic advantage of road transportation.

The fact that the road passenger transportation sector in our country has started to be built institutionally by means of a motorized road can be considered to start with the history of the republic. The first road passenger transportation by an enterprise was carried out in 1926. Again, institutional urban motorized road passenger transportation with motor vehicles was started by IETT enterprises in 1927. However, the history of non-institutional transportation examples such as automobiles or human transportation, which is described as “post” as it moves when it is full, started before the republic, and this is the topic of a different research.

It is certain that one of the most important stages for a research to be born is the creation of the research question. Due to certain the tasks I undertook, I had the chance to be professionally involved the Turkish road passenger transportation sector. Road passenger transportation is divided into four sub-modes in the global literature: scheduled (intercity/cross-border), non-scheduled (intercity/cross-border), student-personnel transportation and urban transportation. In this study, scheduled transportation will be focused on. Scheduled transportation is included in our daily life as intercity ticket passenger transportation among the public. The sector is the largest organized mode of transportation in Türkiye, especially until the 2000s. Since the 2000s, the sector has been experiencing a downsizing and change due to airline and high-speed train transportation. This change and transformation have developed a discourse in which the sector shows inertia and takes refuge in the past in terms of repositioning itself from the perspective of “we have been the main transport backbone of this country for about 75 years”. Again, in all lobbying meetings held before the government, especially in Ankara, I witnessed that they continuously stated that road passenger transportation was carried out without state support, that the state was never involved in the sector as an actor, and that the state subsidized its own enterprises and private enterprises in sea, railway and airline transportation in various manners. This discourse was repeated so much that I felt the need to investigate the truth of it.

Based on this motive, I started by assuming that the reasons for the establishment of the first road passenger and freight transport enterprise established by the state and the dynamics of the loss of the operating procedures and reasons for the establishment of the enterprise may be the subject of a study as the history of enterprise. Enterprise historiography is considered as a new field in our country. I found it appropriate to conduct this study by foreseeing that the increase in the attractiveness of this field and the fact that the enterprises in the history of the country are the subject of scientific studies will contribute to the field of science. I came across different results during my archive researches. It is mentioned in numerous sources and even in the 10th Year March that the newly established Republic of Türkiye pursued a railway-oriented transportation policy. However, in the results of my research, I found that the state established companies with laws to operate intercity buses and these were published in the official gazette. When I conducted more in-depth research on this example, I found that as a unique example, an enterprise called “STATE BUS AND TRUCK SERVICES TRABZON-IRAN TRANSIT” was established by the “Law on the operation of buses, trucks and automobiles on the Trabzon-Iran road by the Administration of the General Directorate of State Railways and Ports Operations” published in the Official Gazette issue 3163 on May 5, 1937.

However, it is seen that this enterprise was established with different motives compared to other initiatives such as Sümerbank, iron-steel factories, cement factories, some of which reached our recent history under the conditions of the early republic era. Here, it is seen that Trabzon-Tabriz road constituted an international relations factor in Türkiye-Iran relations and there is a race with some major states such as Russia and England. As a historical road, Trabzon-Tabriz road has been a bridge of trade, politics, economic cooperation or competition between the east and the west with camel trails for centuries, and the introduction of alternative roads was considered as a response to the redistribution of regional economic interests.

In this study, qualitative analysis methods were used in the examination of the studies conducted for the operation of this enterprise as well as the reasons for its establishment. The data used are the primary data sources. There was no chance of accessing secondary data. In addition to the fact that the organization is a state enterprise and the official newspaper archive is accessible, the primary data set has been strengthened by accessing the digital copies of all the

issues of the Journal of Railways published by the State Railways of the Republic of Türkiye thanks to personal relations. Again, the study was completed with other primary data sources.

Keywords: government business, bus, road, road passenger transport, rail

OSMANLI DEVLETİNDE KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTE TARIM İŞLETMELERİNDE TAŞINIR SERMAYE UNSURLARI: 1600-1750 ARASI İSTANBUL ÖRNEĞİ

İlker KARAÖNDER¹

Kadir ARSLANBOĞA²

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ilkerkaraonder@comu.edu.tr

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, karslanboga@comu.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Tarım İşletmesi, Osmanlı Devleti, Tarım Tarihi, Taşınır Sermaye

Genişletilmiş Özet

Amaç

Sanayi devrimi öncesinde, dünya genelindeki temel iktisadi faaliyetin tarım olduğu ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nde de tarım ağırlıklı bir iktisadi hayatın varlığını sürdürdüğü bilinmektedir (Direk, 2012: 175). Tarımsal üretimin toprağa bağımlı olması nedeniyle, iktisadi yapısı tarıma dayalı olan ülkelerin, üretimi sekteye uğratmayacak toprak mülkiyeti rejimlerini tesis etmesi bir zorunluluktur. Osmanlı Devleti'nin de kendine has bir toprak sistemi bulunmaktadır. Bu mülkiyet sisteminin temelini, tarım topraklarının *rakabesinin* (kuru mülkiyetinin) devlette bırakılması esasına dayandığı bildirilmektedir (Aksoy, 1984:113). Buradan hareketle, Osmanlı Devleti'nde özel toprak mülkiyetinin oldukça kısıtlı olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca tımar sisteminin işlediği yerlerde büyük çiftliklerin ortaya çıkmasının büyük oranda engellendiği de belirtilmektedir (Ceylan, 2003: 88). Bu toprak sistemi içerisinde üreticilerin, bir tarım işletmesinin en önemli sermaye unsuru olan toprak üzerinde tam bir hakimiyete sahip olmadığı ve toprak sermayesini genişletme imkanından mahrum kaldığı görülmektedir. Ancak tarım işletmesinin tek sermaye unsuru toprak değildir. Bunun yanında, çeşitli amaçlarla kullanılan binalar ve taşınır mallar da işletme sermayesine dahil olan unsurlar arasındadır. Bu çalışmada, bir tarım ülkesi olarak kabul edilen Osmanlı Devletindeki birim tarım işletmelerindeki taşınır mal kategorisinde değerlendirilebilecek sermaye unsurlarının neler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, işletme başına düşen taşınır sermaye unsurlarının belirlenmesi de çalışmanın amaçları arasındadır.

Teorik alt yapı

Tarım işletmesi, tarımsal üretim faaliyetinde bulunan ekonomik birimleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Çetin ve Tipi, 2007::15). Tarımsal faaliyet, bitkisel üretim açısından doğrudan, hayvansal üretim açısından ise dolaylı olarak toprağa bağımlıdır. Dolayısıyla toprak, bir tarım işletmesinin en önemli sermaye unsuru olmakla birlikte, üretimin gerçekleştirilmesi için başka sermaye unsurlarına da ihtiyaç bulunmaktadır. Toprak dışındaki bu sermaye unsurlarının bir kısmı da yine taşınmaz mal kategorisindedir. Buna örnek olarak, hayvanların barınması için inşa edilen çeşitli ad altındaki binalar verilebilir. Tarım işletmelerinin ana amacını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu diğer sermaye grubu ise, hukuki açıdan taşınır mal kapsamındadır. Hayvanlar, tarım aletleri ve topraktan ayrılan bitki sermayesi taşınır mal statüsünde olan sermaye grubunu oluşturmaktadır. Bu sermaye kombinasyonu özellikle geçimlik ait işletmeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının da, küçük ve orta büyüklükte tarım işletmelerinin birleşiminden oluştuğu ifade edilebilir. Bu işletmelerde taşınmazlar açısından mülkiyet hakkı sınırlı bir şekilde uygulanmakla birlikte, taşınır mallar açısından özel

mülkiyet geçerlidir. Osmanlı Devleti'nde toprak rejimi ile ilgili literatürde bir çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu toprak rejiminin ana çatısını oluşturan birim tarım işletmelerinin toprak dışındaki sermaye unsurları yeterli sayıda araştırmaya konu olmamıştır.

Metodoloji

Çalışma, 1600-1750 yılları arası İstanbul örneği üzerinden, Osmanlı Devleti'nde tarım işletmelerindeki taşınır sermaye unsurlarının tespitini konu edinmektedir. Çalışma kapsamında, 1600-1750 yılları arasındaki İstanbul Kadı sicillerindeki tereke, satış ve hibe kayıtları taranarak 50 karar inceleme altına alınmıştır. İlgili karar içeriklerinden Osmanlı tarım işletmelerindeki taşınır sermaye unsurları tespit edilmiştir. Tespit edilen unsurlar da hayvan sermayesi, tarımsal aletler ve topraktan ayrılan bitki sermayesi olarak gruplandırılmıştır.

Sonuç

Çalışma kapsamında inceleme altına alınan tereke, satış ve hibe kayıtlarından elde edilen bulgular çerçevesinde, tarım işletmelerindeki taşınır sermaye unsurları üç grup altında toplanmıştır. Bunlardan ilki hayvan sermayesidir. Hayvan sermayesi içerisinde, sığır (inek, boğa, öküz, düve, dana) ve mandanın ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Taşınır sermaye unsurlarında ikinci grup ise, tarım aletleridir. Tespit edilen tarım aletleri; saban, saban demiri, düven, araba, el değirmeni, kürek, çapa, kazma, balta, çuval şeklinde sıralanabilir. Buğday, arpa, yulaf, saman gibi bitki sermayesinin ise üçüncü grubu oluşturduğu söylenebilir. İnceleme altına alınan tarım işletmelerinde, işletme başına düşen hayvan sayısının düşük olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, bitki sermayesi ve tarım aletlerinin sayı ve miktarca az olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nde tarım işletmelerinin genel itibarıyla bir çiftçi ailesinin geçimini sağlayacak boyutta olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Kaynakça

- Aksoy, Suat (1984). *Tarım hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları
- Ceylan, Ebubekir (2003). Dünya-sistemi teorisinin Osmanlı tarihi çalışmalarına yansımaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, 81-95
- Çetin, Bahattin & Tipi, Tolga (2007). *Tarım muhasebesi (uygulamalı örneklerle)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Direk, Mithat (2012). *Tarım tarihi ve deontolojisi*. Konya: Eğitim Yayınevi

MOVABLE CAPITAL ELEMENTS IN SMALL AND MEDIUM SIZED AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE ISTANBUL EXAMPLE BETWEEN 1600-1750

Abstract

In the Ottoman Empire, which was an agricultural country, agricultural enterprises were generally small or medium-sized. It can be stated that this situation is a result of the unique territorial order of the Ottoman Empire. It is obvious that within this land system, Ottoman farmer families could own land ownership, which is the most important capital element of an agricultural enterprise, in a very limited way. However, land is not the only capital element of agricultural enterprises. In addition to land, movable goods such as animals, plants and tools used in agricultural activities also constitute the element of working capital. There are many studies in the literature about the Ottoman territorial order and the legal status of the order. However, there are not many studies on the capital elements other than land in unit agricultural enterprises large enough to provide a living for the farmer's family. This study deals with the

determination of movable capital elements in agricultural enterprises in the Ottoman Empire, using the example of Istanbul between 1600 and 1750. Within the scope of the study, 50 decisions were examined by scanning the estate, sales and grant records in the Istanbul Kadi registers between 1600 and 1750. According to the records under review, it is possible to group the movable capital elements in agricultural enterprises into three groups. The first of these is animal capital. It has been determined that cattle (cow, bull, ox, heifer, calf) and buffalo are dominant in animal capital. The second group of movable capital elements is agricultural equipment. Identified agricultural tools; They can be listed as plow, ploughshare, threshing sledge, cart, hand mill, shovel, hoe, pickaxe, axe, sack. It can be said that plant capital such as wheat, barley, oats and straw constitute the third group. In the agricultural enterprises under investigation, it is seen that the number of animals per enterprise is low. Similarly, plant capital and agricultural tools were found to be low in number and quantity. Within the framework of all these findings, it can be concluded that agricultural enterprises in the Ottoman Empire were generally of a size that could provide a living for a farmer family.

Keywords: Agricultural Business, Ottoman Empire, History of Agriculture, Movable Capital

